

KEELESÄUTSUD

II

Egle Pullerits
Maris Jöks

SAATEKS

Raamatu väljaandmist on toetanud
Haridus- ja Teadusministeerium

Koostajad Egle Pullerits ja Maris Jöks
Toimetaja Argo Mund
Kujundaja Sirje Ratso

ISSN 2228-0189
ISBN 978-9949-9508-4-3 (trükis)
ISBN 978-9949-9508-5-0 (pdf)

Trükitud keskkonnateadlikus trükikojas Ecoprint

Teine „Keelesäutsude“ kogumik sisaldab Vikerraadios esmaspäevahommikuti eetris olnud keelenõuandeid alates 2013. aasta teisest poolest 2014. aasta lõpuni. Tekstid on rühmitatud teemade kaupa, iga peatüki sees kronoloogilises järjekorras.

Selline jaotus on mõnevõrra tinglik, kuna teemavaldkonnad ei ole tegelikult alati selgepiirilised. Näiteks võib lause heakeelsus kannatada võõrmõju tõttu, samuti võib võõrmõju oletada mõnegi stampkeelendi taga. Viimasesse peatükki paigutatud teemaga „Keele muutumine ja keelehoiakud“ on õigupoolest seotud kogu õige- ja heakeelsus.

„Keelesäutsus“ ei üritata kedagi karmilt korrigeerida, pigem kutsutakse üles järele ja kaasa mõtlema. Heakeelsusest hälbivatel keelenditel on põhjust, teinekord õigustuski – neidki on püütud esitada, niipalju kui see on kahe minuti jooksul võimalik (just nii pikk tohib üks „Keelesäut“ olla). Põhjalikku keeleanalüüsi neist tekstidest ei leia, aga mõningase ettekujutuse praegusaja eesti keeles toimuvast peaks küll saama.

Tekste on raamatu tarbeks toimetatud.

Maris Jöks

SISUKORD

1. Õigekeelsus 5
2. Võõrmõjud 18
3. Sõnavalik 30
4. Lause heakeelsus 43
5. Stampsõnad ja -väljendid 55
6. Keele muutumine ja keelehoiakud 59

1. ÕIGEKEELSUS

Strasbourgis või Strasbourg's?

Egle Pulleritsuga vestleb Vikerraadio toimetaja Lauri Varik
01.07.2013

LAURI: Kas õige on kirjutada *Strasbourgis** või näiteks *Strasbourg's*?

EGLE: Õige on *Strasbourgis*, sest *r* hääldub seal välja.

LAURI: Aga nimetavas käändes on ju viimane täht *g*.

EGLE: *Strasbourg*i puhul ei pea ülakoma kasutama.

LAURI: Miks?

EGLE: Sõnu ja ka nimesid käänatakse häälduse järgi. Nime *Strasbourg* häälduses jääb üks kaashäälik alles. Kui tekib segadus, on hea vaadata ÕSi kohanimivalimikust. Seal on ka hääldus- ja käänamisjuhiseid: nime *Strasbourg* hääldatakse ÕS 2006 järgi [stras.buur] (rõhk teisel silbil), omastav kääne on *Strasbourg*i, sisseütlev *Strasbourg*i. Teine tuntud linn Prantsusmaal, mis vahel raskust valmistab, on *Cannes*. See hääldub [kann], tähendab, et hääldusest kaob terve silp, seega võib käänamisel kasutada ülakoma: *Cannes'is* [kannis].** Kui kirjas on viimane konsonant, aga häälduses vokaal – kirjutame *Bordeaux*, aga hääldame [bor.doo] –, siis tuleb kääne märkida ülakomaga, näiteks *Bordeaux'sse*.

LAURI: Tänan!

* Võõrnimed on eesti tekstis püstkirjas, siin on kasutatud kursiivi näidete eristamiseks muust tekstist. (*Toim.*)

** ÕSis on ka selle nime käändevormid ülakomata. (*Toim.*)

Eelistagem mugavust

Maris Jõks

22.07.2013

Hiljuti toimetasin üht ajaleheuudist, kus oli loetelu eesti muusikakollektiividest, nende hulgas neli sellist, mille nimes sisaldub sõna *bigbänd*. Selle sõna kirjalpilt oli täpselt sama palju kui ansambleidki: *Big Band*, *BigBand*, *Bigband* ja *Bigbänd*. Nimi on nimi, see võib meeldida või mitte meeldida, aga ükski toimetaja ega korrektor selle kirjalpilti muuta ei tohi.

Kui me räägime sõnast *bigbänd*, siis on see hoopis teine jutt. On kaks võimalust, kuidas seda kirjutada: kas nii nagu inglise keeles, lahku ja *a*-ga, või mugandatuna, kokku ja *ä*-ga. Esimesel juhul tuleb sõnad panna kursiivi ja käänata ülakomaga, sest see on tsitaatkeelend. Tsitaatkeelendid on otse mõnest teisest keelest võetud sõnad, mille hääldus ja kirjalpilt ei lange kokku ja milles võib leiduda võõrtähti, näiteks nagu *c*, *w*, *q*.

Tsitaatsõnaderoheid valdkondi on meil päris mitu: (pop)muusika, kokandus, mood, infotehnoloogia. Iga uue stiili, nähtuse või toiduaine nimetamiseks pole kohe võtta eestikeelset sõna. Mõned võõrad nähtused ja sõnad tulevad ja lähevad või kasutatakse neid sõnu nii harva, et pole isegi otstarbekas hakata neid mugandama või hoopis omasõnu välja mõtlema. Aga kui mingi sõna on pikka aega ja tihedalt kasutuses, siis on loomulik, hea ja otstarbekas, et ta muganeb.

Hea ja otstarbekas on mugandus seepärast, et tihkelt kursiivkirja ja ülakomasid täis teksti on ebamugav lugeda (muide, ka vaevaline kirjutada). Nii et kui on võimalik kirjutada kas „mängis *big band*’is“ või „mängis bigbändis“, siis ... saate vist aru, kumba mina keeleteimetajana autorile soovitaksin.

Muide, ei maksa ka kõhelda kirjutamast *vokiroog* ja *vrapp*, *tšillipipar* ja *tšatni*, *suši* ja *vasabi* – nii nagu hääldame, mugavalt.

Lemmik on nimisõna

Egle Pullerits

05.08.2013

Küllap on igaüks kokku puutunud keeles sõnadega, mis pole need, millena nad näivad. Näiteks on hulk nimisõnu, mida peetakse ekslikult omadussõnadeks. Üks neist rasketest sõnadest on *lemmik*.

Lemmik on nimisõna, mis on paljude liitsõnade esiosa: *lemmikriided*, *lemmikmänguasi*, *lemmiklaul*. Vahel jäädakse kahtlema pikemate sõnade kokkukirjutamises ja hakkab tunduma, et peaks vist lahku kirjutama. Ometi, kirjutage aga julgelt kokku *lemmikmaitseaine*, *lemmikhommikueine*, pikkusest hoolimata kirjutatakse kokku ka *lemmikloomatoidutööstus* ja *lemmikkoostööpartner*.

Muidugi saab seda sõna endiselt kasutada üksiku nimisõnana: *ta on kõigi laste lemmik*, *see mänguasi on minu lemmik*, *millal sai sellest laulust sinu lemmik?* jne.

Keelekorraldajad on juba aastat kümme täheldanud, et seda sõna tajutakse omadussõnana, mille puhul jääks ta nimisõnaga kõrvu seistes lahku, nagu kirjutame *ilus raamat*. Sõna *lemmik* tähistab aga kõige armsamat isikut, eset või nähtust – ta on *kes?* või *mis?*, mitte *missugune?*.

Keskvõrdega liialdamine

Maris Jõks

16.09.2013

Oma eelmises „Keelesäutsus“ rääkisin kirjakeele reeglite väärsti tõlgendamisest. Mul on üht-teist veel öelda, nimelt arusaama kohta, et ülivõrret ei tohi kasutada millegi kohta, mida on mitu. Jään ikka selle juurde, et see on väärarusaam.

Keda teema rohkem huvitab, see võiks peale keelenõuande veebilehe lugeda kunagi Eesti Raadios keelesaateid teinud Henn Saari raamatut „Keelehääling“*.

Vaidlemis- ja arutamisruumi siin tegelikult on. Kas näiteks võistlustel saab esikolmiku kohta öelda *kolm parimat*? Kas parim ei ole siiski ainult esimese koha omanik, teine ja kolmas koht jäävad ju tipule ikkagi pisut alla? Henn

* Henn Saari, Keelehääling. Tallinn: Valgus, 1976, lk 31–39.

Saari järgi on nad siiski „mingi selge tunnuse järgi katkematusse tipprühma kuuluvad omadusekandjad“ ja neid keskvõrdega nimetada on viga. Tsiteerin: „ .. need kolm ei olnud ebamääraselt paremad teiste seas, nad olid kindlalt kõige paremad, kolm parimat.“

Üht tarka raamatut soovitan veel: see on TÜ emeriitprofessori Mati Ereli „Eesti adjektiivisüntaks“ (ilmunud aastal 1986, mõeldud filoloogidele, keda „Keelesäutsu“ kuulajate hulgas ilmselt ka on). Sealt leidsin muu hulgas sellise väljendi nagu *vohav keskvõrdega liialdamine meie trükisõnas*.

Sellest võib kahjuks rääkida ka praegu, ja mitte ainult trükisõnas. Asi polegi alati selles, et kirjutajal on mingi oma loogika, kui palju neid nn kõigemaid olla saab. Keeletoimetajana pean tihti parandama näiteks selliseid lauseid nagu *See oli festivali põnevam lavastus*, Delfis oli hiljuti uudis *Maailma õnnelikumast koerast* ja Eestis korraldatakse konkurssi *Kaunim metsalaul*.

Teise näite puhul võib ehk olla asi vormimoodustuses, *lik*-liitega sõnadest on lühike ülivõrre natuke harjumatu: *õnnelikem, loomulikem*. Kõnekeeles neid vorme tavaliselt ei kuulegi, kasutatakse lihtsat *kõige*-ülivõrret: *kõige õnnelikum* – ja seda võib ju kasutada ka kirjas. Kui aga ülivõrret välditakse sisulisel põhjusel – et pole nagu midagi nii väga ülistada (esimene näide) –, siis võiks üldse igasuguse gradatsiooni ära jätta ja öelda lihtsalt: (*üks*) *põnev lavastus*.

Kuidas kirjutada jõulud?

Maris Jõks
23.12.2013

Aasta tagasi, möödunud jõulude ajal, rääkis Egle Pullerits „Keelesäutsus“ sellest, kuidas kirjutatakse *jõulud* ja *uusaasta*. Väikese tähega – just niimoodi pühade ja tähtpäevade nimetused eesti õigekirjareeglite järgi käivad. Ükskõik kui suur ja tähtis püha ka ei oleks, suure tähega seda toonitama ei pea: *jaanipäev, emadepäev, jõulud, uusaasta* jne.

Põhjus, miks ma sellest siin nüüd uuesti räägin, on ühe raadiokuulaja kiri, kus juhatakse tähelepanu sellele, et valmistrukitud pühadekaartidel ja plakati- tel on need sõnad pahatihti suure algustähega.

Käisin sel aastal enne jõulukaartide ostmist neid päris mitmes poes uurimas. Pilt on pigem rõõmustav, enamasti on pühadesoov ikka õigesti kirjutatud. Vigaseid variante nägin muidugi ka, eriti panid mind imestama kaks ühe

firma välja antud ja üsna sarnase kujundusega kaarti, ühel kirjas õigesti *Rõõmsaid jõulupühi!* ja teisel *Rõõmsaid Jõulupühi!*. Hakka või tagamõtet otsima.

Teine problemaatiline nähtus on kaartidele trükitud jõulusalmid, kus kirjavahemärke kasutatakse vist tekstikujunduselemendina. Salmid, kus alguses oleks justkui otsustatud kirjavahemärgistust kasutada, aga poole peal on sellest loobutud. Puuduvad komad – ja need ei ole mingisugused keerulised palju- tasandilised põimlused, vastupidi, hästi lihtsad. Ülearused komad. Koma rea lõpus, aga järgmise rea algus suure tähega jne.

Meie avalikus keeleruumis nähtu põhjal võib teinekord arvata, et õige- kirjareeglid on midagi sellist, mis kuuluvad kooli. Neid on vaja ainult eesti keele tunnis – selleks et kontrolltöös õigesti vastata ja hea hinne saada. Edas- pidi, „päriselus“, võib kirjutada nii, nagu juhtub.

Emalik mateeria

Egle Pullerits
03.03.2014

Keele üleskirjutuses ehk kirjas on palju kokkuleppeid, mis moodustavad orto- graafia ehk õigekirja. Omasõnade kirjutamises pärast üldpõhimõtete selgeks- saamist enamasti midagi rasket pole, aga võõrsõnade puhul on lugu teine. Nende õige kirjepilt tuleb hoolimata kõlalisest sarnasusest mõne varem õpitud sõnaga eraldi meelde jätta.

Näiteks kus on kaks tähte? Olen ka ise täiskasvanute keeletestides kontrol- linud, kas ikka teatakse, et *apelsin* on ühe *i*-ga, aga *mandariin* kahega, *tärpentin* ühe *i*-ga, aga *vitamiin* kahega. Üllataval kombel alati ei teata.

Või *i* ja *j*-i kirjutamine: kus on kumb? *Materjal*, *mateeria*, *materiaalne*. *Materjal* on *j*-iga, kuigi *mateeria* ja *materiaalne* on *i*-ga. Alati ei aita ka see teadmine, et silbi lõpus on *i* ja alguses on *j*, sest *i* võib ju ka silbi alguses olla. Silbitamisoskus muidugi tuleb kasuks: silbitame *ma-te-ri-aal-ne*, *ma-tee-ri-a*, aga *ma-ter-jal*.

Vahel võib segada ka vildakalt meelde jäänud etümoloogia. Ühele mu kol- leegile väideti täie tõsidusega, et *mateeria* tuleb otse sõnast *mater* (loe: *maater*; ladina keeles 'ema'). Võõrsõnade leksikonist võib lugeda, et ikka endiselt on *mateeria* aluseks ladina keele sõna *materia*, mis tähendab 'aine, algollus' ja alles *materia* on tuletatud sõnast *mater*. Otseühenduse puhul oleks sõnarõhk esisilbil ja see võõrsõna eestigi keeles teistsuguse kujuga. Näiteks on sõnast

maternus ('emalik') saadud keskladina *maternitas*'e kaudu eesti keelde *materniteet* ('emadus'). Enne naistepäeva on ju eriti päevakohane meenutada, et naine on ... aine!

Järjestikused k-tähed

Maris Jõks
17.03.2014

Räägin täna ühest veaohklikust tuletusliitest ehk juhin tähelepanu selle liite veaohklikusele. Õieti on siin mängus kaks liidet – nagu ilmselt juba taipasite, *-lik* ja *-likkus* – ja veaohk on just selles teises, *likkus*-liites. Ja veakoht on *k*-täht. Nimelt on omadussõnaliide *-lik* astmevahelduslik, mõnes käändes üks *k*, teises kaks: *astmevaheldusliku liite*, *astmevahelduslikku liidet*. Seevastu *likkus*-liide jääb kõikides käänetes nii, nagu on, kahe *k*-ga: *astmevahelduslikkuse*, *astmevahelduslikkust*. Mõnes käändes tunduvad need sõnad päris sarnased, vahet saame teha küsimuse abil: kas *missugune?* või *mis?*.

See *k*-tähe probleem on veel kahes liites, need on omadussõnaliide *-stikune* ja määrsõnaliide *-stikku*. *Järjestikused tähed. Tähed on järjestikku*.

Koolis võetakse see teema läbi 5.-6. klassis. Aga nagu möönab mu tuttav emakeeleõpetaja, tuleb seda ikka ja jälle korrata. Ülearune pole seda meelde tuletada ka neile, kellel on kõik koolid õnnelikult seljataga ja kes teenivad kirjutamise oma igapäevast leiba. Neid vigu tehakse palju, eriti on mulle viimasel ajal silma torganud *stikune*-liite vigane kirja pilt, kahe *k*-ga. Näiteks oli möödunud nädalal rahvusringhäälingu uudisteportaalil lause: .. *ei ole hirmu, et viimastel aastatel mitu järjestikkust manifesti ja üleskutset üksteist devalveeriksid* .. Hetk hiljem oli see lause tükkis veaga juba ka Postimehe veebilehel ja võib-olla veel kuskil. Veebimeediaajastu nuhtlus, vigu tiražeeritakse.

Kordame siis üle. Liitega *-stikune* moodustame omadussõnu (vastavad küsimusele *missugune?*): *järjestikune*, *vastastikune*, *lähestikune*. Need jäävad kõikides käänetes ühe *k*-ga. Liitega *-stikku* saame määrsõnu (vastavad küsimusele *kuidas?*): *järjestikku*, *vastastikku*, *lähestikku*. Need on kahe *k*-ga.

Nagu koma

Egle Pullerits
24.03.2014

Üsna tihti küsitakse komade kohta *kui* ja *nagu* ees. Ka tekstides on märgata ebakindlust või hooletust selles asjas. Kahtlejatele on üks üsna universaalne nõu, mille järgi komapanekut otsustada: kui järgneb osalause ehk *nagu* või *kui* järel on öeldis ehk tegusõna pöördeline vorm, siis tuleb koma panna.

Komaga lausete näited: *Õppejõud võivad rääkida oma aimest, nagu nad räägiksid näiteks igapäevaelust. 3 snäkki, mis polegi nii tervislikud, nagu sa arvasid.* Viimases lauses on mõistagi kaks koma.

Kummaline on kohata koma lihtvõrdlustes, kus see pole vajalik: *Nad peaksid lõpuks ometi hakkama rahvaga suhtlema nagu võrdsega. Tööstus peab ahvatlema nagu IT. Tai kool on nagu üks suur perekond. Kui avalik sektor käitub nagu erasektor. Rahvakogu on nagu Vene rulett.* Nendes näidetes pole ühtegi koma.

Kuidas nimetada tähti

Egle Pullerits
31.03.2014

Eesti tähestikus on mõningad tähed, mille nimetamisel ollakse ebakindlad, näiteks sibilantide puhul, või põhjendamatult enesekindlad, näiteks *h* ja *r*-i puhul.

Esiteks sibilandid ehk sisihäälikud. Need on eesti keeles *s*, *š*, *z* ja *ž*. *s*-i nimetusega vaevalt kellelgi raskusi tekib, aga katusega *s*-i ehk *š* [šaa] nimetus on juba raske. Veelgi raskem on teine tähepaar: *z* [sett] või [tsett] – naljatamisi on selle tähe kohta öeldud Zorro-märk (ja kõik saavad aru) – ja selle katusega variant *ž* [šee].

Kummaline hääldus, mida ikka siin-seal kohtab, on *h* ja *r*-i puhul: ehk igaüks on kuulnud, et *h*-tähe [haa] kohta öeldakse vahel *hašš* ja *r*-tähe [err] kohta *ärr*. Vahel on see isegi armas, kuid peetagu meeles, et neid ei saa küll õige pähe teistele peale suruda.

Kõne käänamine

Egle Pullerits

21.04.2014

Viimasel ajal on mulle kõrva jäänud, et ega ikka ei osata käänata õigesti sõna *kõne*. Tähtsatest ametiisikutest alates ja koolilastega lõpetades kiputakse seda ainsuse osastavas käänama ilma lõputa. Õige on *kõnet* nagu ka *peret* (mis on ka seda tüüpi sõnade eeskujusõna). Siia rühma kuulub veel üks *e*-tähega lõppev sõna – *kile*. Ka selle sõna puhul on sama raskus: õige on *selle kile*, aga *sedas kilet*.

Toon mõned näitelauseid, kus on selguse huvides ainult õiged vormid:

President pidas aastapäeva puhul – mille? – *innustava kõne*.

Kahjuks ma – mida? – *sedas kõnet ei kuulnud*.

Kuidas pidada – mida? – *kõnet*.

Enne kui – mida? – *kõnet pidama hakata, tuleb teha palju eeltööd*.

Olen kahjuks kuulnud, et eksitakse ka eeskujusõna *pere* enda käänamisel. Ma ei teagi, kas on mõnda selle muuttüübi sõna, mille puhul ei eksitaks. Võib-olla on sõna *ale* selline? Vanasti tehti *alet* ehk raiuti metsa ja põletati, et saada põllu-*maad*. Sõna *kulu*, mis võib veidi sarnase tegevusega meenuda, kuulub hoopis *elu*-tüüpi. Muide, kulus ongi ju *elu* – väikesed putukad-mutukad –, nii et palun ärge kulu põletage.

Aud ja nõud

Maris Jõks

05.05.2014

Ülemöödunud „Keelesäutsus“ võttis Egle Pullerits jutuks sõnade *kõne* ja *pere* käänamise. Nimelt et neil on osastavas *t* lõpus: *pikka kõnet* ja *suurt peret*. Mitte nagu *pesa*-tüüpi sõnadel: *väikest pesa*. Osastava lõputa jätmise sõnas *kõne* võib ehk panna hüperkorrektsuse arvele – enamasti tehakse just vastupidine viga, *t* pannakse lõppu ka sinna, kus seda vaja pole. Käänat tahetakse ikka kuidagi markeerida, et tunduks selgem. Oma mõju võib olla ka kõneleja murdetaustal. Igatahes, valdavalt normikohase kirjakeele sees kasvanul kraabib selline vigane vorm nagu *tädit* üpris valusalt kõrva.

Palju vähem näib sama viga kõrva kraapivat sellises sõnas nagu *eelnõu*. Sõnad *nõu* ja *au* käänduvad ühtemoodi: *suurt au*, *head nõu*. Osastav jääb

lõputa. Sõnaga *au* ei eksitagi. Veaohtlik on, nagu öeldud, sõna *eelnõu*. Rahvusringhäälingu uudistest: *Riigikogu eurokomisjon toetab õhukeste kilekottide direktiivi eelnõud*. Äripäeva veebiuudistest: *Ettevõtja ei toeta automaksu eelnõud*. Loomakaitseseltsi pressiteatest: *Loomakaitsjad tervitavad mingikasvatuse keelustamise eelnõud*.

Sõnad *au* ja *nõu* kuuluvad I käändkonda, tüüpsõna on *koi*. Jah, osastavas on ju *koid*. *Au* ja *nõu* aga on erandlikud, keeleajalooliselt kuuluvad nad hoopis kahesilbiliste sõnade hulka. Kes soome keelt mõistab, sel tuleb ehk ette sõna *neuvo* – sama tüvi, ja kahesilbiline. Võib-olla olete vanemas kirjakeeles näinud selliseid kirjapilte nagu *auu* ja *nõuu* – see pole mitte hooletus- ega mingi muu viga, vaid näitab, missugused need sõnad kunagi on olnud.

Niisiis, õige on: *Riigikogu eurokomisjon toetab õhukeste kilekottide direktiivi eelnõu*. *Loomakaitsjad tervitavad mingikasvatuse keelustamise eelnõu*.

Aktuaalne Kaamera, Tõde ja Õigus

Maris Jõks

07.07.2014

Paari aasta eest oli emakeelepäeva etteütleses sees saatepealkiri „Aktuaalne kaamera“. Kiuslikud tekstikoostajad eeldasid nimelt, et siin võidakse teha viga. Eks tehtigi. Ja kui ajalehes antakse ülevaade uue hooaja telesaadetest, siis üheksal juhul kümnest seisab keeleteimetajal ees hulk nüri tööd: tuleb panna jutumärke ja korjata vähemaks suuri algustähti.

Tele- ja raadiosaadetel, filmidel, heliplaatidel, lauludel, kirjandusteostel, sageli ka tantsudel ja mängudel on pealkirjad. Pealkiri käib jutumärkides ja suur täht on ainult alguses, teised sõnad – kui neid peaks olema – on väikese tähega. Mida edasi, seda tugevam on tendents kirjutada pealkirju nimemalli järgi: jutumärkideta ja kõik sõnad suure tähega. Eriti järjekindlalt haihtuvad jutumärgid just saadete, aga ka näiteks heliplaatide ja laulude pealkirjadest. Ja sellega koos kipuvad neis pealkirjadest suureks minema kõikide sõnade esitähed. See ongi nimemall. Niimoodi kirjutatakse näiteks ajalehtede-ajakirjade, samuti asutuste, ettevõtete ja organisatsioonide nimed.

Mõnes teises keeles on teistsugused reeglid. Küllap selles jutumärkide haihtumises ja suurtähe liigtarvitamises võibki süüdistada just „mõnda teist keelt“. Pole juhus, et kõige rohkem on võõrmõju näha pop- ja massikultuuri valdkonnas: filmid, popmuusika. Eestimaise telesaate „Aktuaalne kaamera“

puhul viib ilmselt eksiteele lühend AK. Kirjandusteosed arhailise nähtusena on seni veel säilitanud pealkirjad. Aga kui kõnealne tendents püsib ja süveneb, ei mõju enam üllatavalt ka romaanipealkiri *Tõde ja Õigus*.

Kumb õige on õigem?

Maris Jõks
28.07.2014

Millised järgmistest mitmuse osastava vormidest on vigased: *üldiseid, raskuseid, aastaseid, eakaaslaseid, eestlaseid, lätlaseid, venelaseid, oluliseid*?

Vigased on kaks viimast, aga olen kindel, et paljud kuulajad oleksid siit välja praakinud veel nii mõnegi sõna. *Eestlaseid* näiteks. Või *eakaaslaseid*. Lehelugejad pahandavad nende vormide peale tihti. Arvatakse, et *seid*-lõpuga osastav nendes sõnades on vigane, et lõpus saab olla ainult *-si*: *üldisi, aastasi, eestlasi* jne.

Olgu siis öeldud, et kolmesilbiliste ja kolmandavärteliste *ne-* ja *s-*lõpuga sõnade mitmuse osastavas on lubatud paralleelvormid, nii *seid-* kui ka *si-*lõpp, ja need on lubatud juba 1980. aastast. Aga rahulolematust avaldavad ka need, kes seda teavad. Öeldakse, et varem ainuõigeks peetud *si-*lõpp olevat siiski korrektsem ja ilusam. Nojah. Keegi ei keela kõnelejal-kirjutajal paralleelvormide hulgast ühte eelistada. Eelistan isegi *si-*lõppu, aga teise kirjutaja vormieelistusse sekkumiseks ei piisa põhjendusest, et kunagi peeti seda üht vormi ainuõigeks ja üleüldse, see on ilusam.

Praegu kasutatakse selgelt *seid*-lõppu rohkem. Mõnes sõnas kõlab see suupäraselt, teises võõramalt. Viimane sõna, mida korraks põrnitsema jäin, oli seesama algul ette loetud *eakaaslaseid*. Ei, ei ole viga. Aga *lane*-liitega sõnad olid ühed neist, mille puhul normingut muutes soovitati jääda pigem *si-*lõpu juurde. *lane*-liitega on muu hulgas ka rahvusenimetused: *eestlane, soomlane, lätlane*. Nende käänamisest räägime lähemalt järgmises „Keelesäutsus“.

Eestlaseid, venelasi ja soomlaseid

Maris Jõks
04.08.2014

Eelmisel nädalal rääkisime sõnadest, mille mitmuse osastavas käändes on lubatud nii *si-* kui ka *seid*-lõpp. Näiteks *tõelisi ~ tõeliseid, raskusi ~ raskuseid*. Need sõnad on *ne-* või *s-*lõpulised, omastavas kolmesilbilised ja kolmandas vältes. Siia kuulub ka hulk rahvusenimetusi: *eestlane, soomlane, lätlane*.

1980. aastal, kui need rööpvormid lubatuks kuulutati, käis sinna juurde üks klausel: *lane-, line-, kene-* ja *mine*-lõpuga sõnades tuleks nõudlikumas tekstis *seid*-lõpulist mitmuse osastavat siiski mitte kasutada. Nii et ei ole küll päris vale kirjutada *eestlaseid, tööliseid, lõokeseid* ja *laulmiseid*, aga see on ebasoovitav.

Kümnekond aastat hiljem ei leitud sel nõudlikuma teksti klausil enam mõtet olevat, sest noorem põlvkond käänas rahumeeli kõiki neid sõnu *seid*-lõpuga. Siiski on ka viimases õigekeelsussõnaraamatus kirjas, et mainitud sõnad käänduvad pigem *si-*ga, ehkki võimalik on ka *seid*-lõpp.

On aga terve hulk rahvusenimetusi, kus *seid*-lõpp ei tule kõne allagi: näiteks *venelane, leedulane, ungarlane* – sest need on küll *ne-*lõpulised, aga mitte kolmesilbilised ega kolmandavärtelised sõnad. See jutt on filoloogile; iga kõneleja peaks aga kuulma ja tajuma, et *venelaseid, leedulaseid* ei kõla kohe kuidagi. Rütm lonkab. Eesti keeles nimelt ei saa olla rõhutus silbis täishäälikuühendit. Nii et neis sõnades on ainuõige *si-*lõpp: *venelasi, leedulasi*. Kui rahvusenimetusi tuleb loetleda, võiks kõiki käänata *si-*lõpuga, et ei tekiks sellist loetelu: *eestlaseid, venelasi, soomlaseid, leedulasi*. Samuti võib norida selliste fraaside kallal nagu *tõelisi raskuseid* või *õhtuseid jooksmisi*. Üht tüüpi sõnu peaks käänama ühtmoodi.

Juustusordid

Egle Pullerits
11.08.2014

Seekord võiks rääkida toidust, näiteks juustust. Juustunimetused võib jaotada nende kirjutamise järgi kahte suurde rühma: nad on oma nimetuse saanud kas kohanime järgi ja kirjutatakse suure tähega või on nad laenatud mõnest teisest keelest. Viimasel juhul on nad algul tsitaatsõnad, kui aga keelde juba muganevad, siis tavalised sõnad, mõistagi väikese tähega.

Kõigepealt esisuurtähega kirjutatavad: Brie juust, Camemberti [kamam-beeri] juust, Edami juust ehk Edam, Emmentali juust ehk Emmental, Šveitsi juust.

Põnevamaks läheb sellistega, mille puhul on kasutusel nii suurtähega variant – sest see on nimi, tavaliselt kohanimi – kui ka tavalise sõnana kasutatav variant, nt Parma juust on esisuurtähega, aga sama juustusorti tähistav parmesan* väikesega, samuti Roqueforti juust ehk Roquefort (mõlemad suure tähega) ning mugandina rokfoor (kirjutame, nagu kuuleme).

Mõned juustusordid on eesti keeles kasutusel vaid tavalise sõnana: feta. Enamasti on aga need sõnad veel eesti keele struktuuriga mугanemata ja kirjutatakse tsitaatsõnana: *mascarpone* (c-ga, kõik tähed ühekordselt), *mozzarella* (keskel on kaks z-i), *ricotta* (c ja kaks t-d).

Üleeuroopaline koer poiss

Egle Pullerits

18.08.2014

Sõnadega saab igavesti toredaid asju teha, näiteks sõnailma piire avardada ja väikeste lisandustega muuta sõnaliiki. Seda nimetatakse sõnatuletuseks ja seda oskab iga keeleteadaja loomulikult, ilma sellele eraldi mõtlemata. Tavaliselt ei mõelda, et oh, mul on nimisõna ja sellest on vaja nüüd omadussõna saada, vaid lihtsalt tehakse: nimisõnast *koer* saab omadussõnu *koeralik*, *koerjas*. On ka nulltuletust, tähendab, midagi ei liitugi – sõnal *koer* on ka nulltuletis kasutusel. Kes on Ott Arderi lasteluulega tuttav, muidugi juba teab, kes on *koer poiss* ja mida ta tegi. Kes ei tea, sellele olgu öeldud, et ta *sõitis jänest*.

Nii et üldiselt on sõnatuletusega vaid rõõmu. Ainult üks väike asi vahel ununeb. Nimelt see, et kui sõnatuletuse aluseks on nimi, siis sellest tuletatud sõna ei ole enam nimi, vaid tavaline sõna. Kui nimesid kirjutatakse suure tähega, aga muid sõnu ikka väikesega. Kui räägime kirjanikust Ene Mihkelsonist, kirjutame ees- ja perekonnanime esisuurtähega, aga kui nendest on moodustatud uus sõna, näiteks *enemihkelsonlik proosa*, tuleb *enemihkelsonlik* kirjutada väikese tähega ja kokku. Võib kasutada ka sidekriipsu: *ene-mihkelsonlik*.

* Keelendid on selles artiklis kursiivis ainult siis, kui need on tsitaatsõnad.

Väga tihti ununeb väikese tähe reegel kohanimest uusi sõnu tehes: kui *üle Euroopa* mõistetakse kirjutada, siis *üleeuroopaline* on juba raskem (see tuleb kirjutada kokku, sidekriipsu pole vaja ja *euroopaline* on väikese tähega), samamoodi *üle Eesti* ja *üle-eestiline* – *üle-eestilise* puhul väike täht, loetavuse hõlbustamiseks võib kolme *e* puhul panna sidekriipsu, aga see pole kohustuslik.

Julema

Egle Pullerits

06.10.2014

Nüüd ma ütlen kaks vigast lauset: *Kui juletakse endale tunnistada, on juba hästi. Kes juleb, see tuleb*. Need kaks lauset olid vigased sama sõna, *julgema* poolest, mida oli valesti pööratud. Õiged vormid on *julgetakse* ja *julgeb*. Teise sõnavormiga *julgeb* tegelikult probleeme pole, seda oskab vist igaühe suu vormida. Millegipärast pole aga oskus selle sõnaga umbisikulises tegumoes toimetada kuigi levinud. On küllalt neid, kes ütlevad *julgetakse* asemel *juletakse*. Heakene küll, kui ütlevad, pole justkui hullu, see suuline kõne ongi enamasti vabam, las toob sülg suhu mida tahes? Selle mõtteviisi kinnisilmi rakendamise vastu võiks olla kahel põhjusel: esiteks kipub see, mida tihti korratakse, väga hästi meelde jääma ja kinnistuma. Ja arvata võib, et mis on kord kinnistunud, seda on edaspidi raske lahti võtta ja õigesti kokku panna. Teiseks, päris kõik suulise kõne juhud pole vabad. Ametlikus olukorras, olgu siis avalikumalt, kõnet pidades, või vähem avalikult, kusagil kabinetis, tuleb ka suulises kõnes mõningaid kirja-keele norme järgida, üheks neist normidest ongi sõnade õige, normipärane käänamine-pööramine.

Vaatasin korra ka ÕSi, et sõnale *julgema* eeskujusõna leida. See on *elama*, mis on astmevahelduseta. Seega, sõna *julgema* puhul kirjakeeles astmevaheldust ei ole ja sõna tüvi jääb kõikides vormides ühesuguseks: *julgeda*, *julgen*, *julgenud*, *julgetakse*, *julgetud*. Need vormid on ka ÕSis sõnaartiklis olemas.

2. VÕORMÕJUD

See õnnetu puhvet

Maris Jõks

29.07.2013

Täna tuleb juttu sõnast, mille teekond eesti keelde on olnud konarlik. Konarused pole kadunud praegugi.

See sõna kodunes meil kõigepealt kujul *puhvet*, mis praegusajal mõjub ilmselt lausa arhaismina. Paarkümmend aastat tagasi hakkas Eestimaal aga kerkima toidukohti, mis nimetasid end *buffeeks* (ma ei ole päris kindel, kuidas seda hübriidi peaks hääldama).

Keeleinimesed soovitasid ja soovivad praegugi väljendit *Rootsi laud* – just seda see *buffee* enamasti tähendab. Või ka *puhvetlaud*, nagu öeldud, *puhvet* on just seesama sõna. Ainult et tekitab paraku ebasoovitavaid assotsiatsioone: *puhvet* on mingi nõukogudeaegne, kõike muud kui meeldiv kõhutäitmiskoht. Miks ei sobi *Rootsi laud*, on juba raskem mõistatada, aga toidlustusettevõtteid eelistavad ikka pakkuda *buffeed*.

Miks seda sõna siis rahule ei või jätta? Nagu ma ennist ütlesin, tegemist on hübriidiga. Õige kirjpilt on *buffet* ja hääldus [büfee] (sõna pärineb prantsuse keelest). Käänata tuleb ülakomaga: *buffet*'d.

Kui oma ettevõtet või teenust tahetakse ilmingimata nimetada võõrapärase sõnaga, siis tuleks see sõna siiski õigesti kirja panna. Kõnealuse sõna puhul on aga levinud ja kinnistunud nii vigane kirjpilt kui ka vigane hääldus.

Või kas see ongi viga? Võib-olla on see hoopis mugandus, tihti kasutavad tsitaatsõnad ju muutuvadki suupärasemaks, eestipärasemaks. Ehk võikski kirjutada nii, nagu eestlased hääldavad: *bufee*?

Möödunud aastal ilmus uus võõrsõnade leksikon ja seal niisugune sõna leidubki. Paraku võib märgendusest välja lugeda, et see sõnakuju on siiski ebasoovitav.

Keelenõuande veebilehelt leiame seletuse, et *bufee* on argikeelne.* Nojah. Aga parem siis juba argikeelne, kuid vähemalt eesti keele õigekirja- ja

* Sama ka ÕS 2013-s. (Toim.)

hääldusreeglitele vastav sõna kui moodustis, mida ei ole – ei saa olla – ei ühes ega teises keeles.

Investeerime lastesse, küüntesse ja juuksepikendustesse

Egle Pullerits

09.09.2013

Vaatlen täna üht võõrsõna, tema tähendust ja seda, kuidas seda viimasel ajal on kasutama hakatud. See võõrsõna on *investeerima*.

Kõigepealt sõnaraamatutähendus: *investeerima* tähendab 'ettevõttesse kapitali mahutama'. Kitsast majandusvaldkonnast on sõna läinud aga lendu igasugustesse valdkondadesse, näiteks Rakveres olevat lugeda üleskutset „Investeerigem lastesse!“. Seepeale soovitas Rein Raud oma Facebooki-lehel lisada reklaamijatel veidi infot selle kohta, mida Rakvere lapsed ka maksavad, kust neid saab ja kas hulgi ostjale on ka hinnaalandust.

Loodetavasti siiski inimkaubanduse vahendusega tegu ei ole. Pigem sellega, et ei tajuta sõna *investeerima* tähendust enam nii kitsana. Olen kuulnud omavahelisi arutlusi, kas ühel või teisel tasub investeerida suhtesse kellegagi. Rein Raud sedastab samuti, et selle „sõna metafoorne kasutamine ütleb siiski üsna selgesti, et ühiskonda ja inimsuhteid mõistetakse esmajoonel kui majandusliku kasu saavutamisele suunatud protsessi“.

Mõned näited veel: *ma investeerisin uutesse kunstküüntesse, ta investeeris juuksepikendustesse*. Kaua oodatud välisinvestorid värisegu, meil on meie enda väikesed investeeringud ja investorid! Tähtsat majandussõna kasutatakse nihkunud tähenduses ja räägitakse *lastesse investeerimisest* (kui nende eest võiks ka *hoolitseda*) ning iga tühisemgi ost või väljaminek on tingimata *investeering*. Iseasi muidugi, kui need *investeeringud* välimusse end ära tasuvad, see vist peaks tähendama, et inimene saab tööd tänu oma uhkematele küüntele ja pikematele juustele.

Ilmaudised

Egle Pullerits

04.11.2013

Kuidas on ilmad, kas rahet on sadanud? Sügise alguses oli päev, kui sadas. Aga ilmateate sõnusti mitte rahet, vaid hoopis teralist lund. Nii teadustati terve päev – mitte kordagi ei mainitud vana head rahet ja raheterasid, vaid päeva tegija oli teraline lumi. Arvatavasti on see *teraline lumi* tõlkelaen ja loodetavasti ilmateate juhuslik sõnavaraviperus, mis ei hakka korduma. Ja loodetavasti ikka rahet-lund *sajab*, mitte ei *tule*.

Ilmaga seostub ka üks hiljutine küsimus, millele aitasin vastust leida. Nimelt, kas ilmatabelid meil iga päev nii oodatud infoga on graafikud, graafika, graafikad, illustratsioonid või pildid? Või midagi muud? Sõnaseletused ehk toovad selgust. *Graafik* on joonis. *Graafika* on joonistus-, joonestus- ja kirjakunst; joonistus- ja paljundustehnikate kogunimetus; graafikateosed. Mitmus *graafikad* on juba liiane.

Illustratsioonideks või piltideks võib neid ju lihtsustavalt nimetada, aga sõnaseletuse järgi sobiks ehk paremini nende inforikaste piltide üldnimetajaks graafik, graafikud või graafika (ainsuses).

Mitte-eesti keel

Maris Jõks

11.11.2013

Ühest mitme nädala tagusest „Keelesäutsust“ jäi õhku lubadus rääkida lähemalt sõnast *mitte*. See on ühtaegu nii iseseisev sõna kui ka eesliide.

Eesliitena tundub *mitte*- olevat mugav ja universaalne: pane ükskõik mis sõnale ette ja saad vastandtäheenduse: *ametlik* – *mitteametlik*, *eluruum* – *mitte-eluruum*, *loetav* – *mitteloetav*, *tegemine* – *mittetegemine*, *mugav* – *mittemugav*, *loomulik* – *mitteloomulik* ... Nüüd läks imelikuks, eks ole. Öeldakse ju hoopis *ebamugav* ja *ebaloomulik*. Nii et päris igale poole see *mitte*- ikkagi ei sobi.

Paljude sõnade puhul on kinnistunud teine eesliide – *eba*-. *Mittesobiva* asemel võiks pigem öelda *ebasobiv* või hoopis *sobimatu*. Eesti keeles on ka omaduse puudumist näitav järelliide *-tu*: *õnnelik* – *õnnetu*. Ja *targa* vastand ei ole ju *mittetark*, vaid *rumal*.

Kui teonimedele *mitte*- ette liita, on tulemus enamasti kohmakas, nagu see *mittetegemine*. *Mittetegemine* on *tegemata jätmine*. *Paistis silma kohustuste mittetäitmisega* peaks kõlama *Paistis silma sellega, et ei täitnud kohustusi* või ... *jättis kohustused täitmata*.

Kõige kahetsusväärsem on, et sellest eesliitest on saanud poliitilise korrektsuse tööriist. Sõnast *muu* tuletatud täiesti neutraalne sõna *muulane* on juba mõni aeg tagasi välja praagitud kui halvustav, ka *muukeelne* ei sobi samal põhjusel. Selle asemele on tulnud *mitte-eestlane*: nagu see oleks mingi puue, kui sa ei ole eestlane. Veel huvitavam tähendus tekib fraasides *mitte-eesti emakeelega* ja *mitte-eesti keelt kõnelev*. Niisiis, on olemas eesti keel ja mitte-eesti keel. Võib-olla on selline keelekasutus poliitiliselt korrektne, aga kõlab küll kangesti mitte-eesti keele moodi.

Uuseesti keel ehk Mundaanne ebaparanoiiline revüü

Egle Pullerits

25.11.2013

Ettevaatust!

Kirjutasin ühele eesti ulmeromaanile revüü. Romaanis viibis circa 60aastane tegelane dehumaniseerivas diskursuses, kus aga keegi ei taha viibida, kuigi metastaaas on vajalik. Revüükogu saab käsitlema naljakust elu orgaanilise osana, mis on alaliselt taustal, kuigi sellele ei ole kindlat kohta disigneeritud. Loovad ülesanded pürgivad mundaansetest eesmärkidest kõrgemale, vaba ja ebaparanoiilisena.

Ma täna rohkem ei frapeeri, tähendab, ei pörbi, ei raba kuulajat õuduue eesti keelega ega hakka neid väljendeid ükshaaval analüüsima. Ütlen ainult kaht.

Esiteks. Ükskõik kui vahvalt keelemänguline, ei tasu üldarusaadavana mõeldud teksti lisada toorlaene, mille teisik on mingis teises tähenduses juba keeles olemas. Tavaliselt on siiski sama nähtust eesti keeles juba millegagi tähistatud ja leiab oma- ja võõrsõnade seast sobiva sõna küll.

Teiseks. Keeleuenduslikel väljenditel on oma koht, aga lihtne on nende tõttu a) jääda lugejale võõraks, kindlustada, et teid ei loeta lõpunigi, b) teha end lihtsalt lolliks. Võib vaid mõelda, kas nõnda jääb mingitki kohta normaalsuse muljele.

Meie igapäevased omandisuhted

Maris Jõks

09.12.2013

Hiljuti tekitasid avalikkuses elavat vastukaja ühe riigiametniku sõnad ühe inetu olukorra kohta: *Oman selles kaasvastutust*. Vastukaja tekitasid just need sõnad, selline sõnastus: *oman vastutust*.

Ma ei arva, et tuleks kritiseerida seda, kuidas väljendub inimene, kui ta on ebamugavas olukorras ja veel kaamera ja mikrofoni ees. Aga *omama*-konstruktsioon tungib aina rohkem igapäevakeelde. Näited ajalehest: *Negatiivne suhtumine rikastesse omab mitmeid põhjuseid*. *See omab reaalsusega vähe pistmist*. *Politsei palub kõigil, kes omavad õnnetuse kohta infot, sellest teada anda*.

Keeleteadlasel lähevad selle peale silmad särama. Siin on, mida uurida: millises kontekstis seda struktuurilaenu kasutama kaldutakse ja kus säilib eestipärane lauseehitus? Keeletoimetaja aga haarab punase pastaka, tõmbab kogu selle ilu maha ja kirjutab asemele: *Negatiivsel suhtumisel on mitu põhjust*. *Sel on reaalsusega vähe tegemist*. ... *kõigil, kel on infot ...*

Sest just nii on eesti keeles ikka öeldud. See on suur erinevus võrreldes indoeuroopa keeltega, näiteks inglise keelega. Sõna *omama* on eesti keeles muidugi olemas ja sel on oma kasutuspiirkond, kus see on tõesti otstarbekas: omandisuhte väljendamine juriidilises kontekstis. Näiteks ei tohi ilma relvaloata omada relva. Aga vastutust ei omata, vaid vastutatakse millegi eest – kui nii on nõuks võetud.

Viimati ehmusin siis, kui lugesin, et on välja kuulutatud konkurss tuntud kultuurilehele uue peatoimetaja leidmiseks ja kandidaat peaks soovitatavalt *omama kõrgharidust*. See oli küll ajakirjaniku sõnastus, konkursitingimustes niimoodi kirjas ei ole. Õnneks. Ma ei tea, kuidas on peatoimetaja kohaga, aga kui inimene kirjutab kandideerimisavaldusse, et ta omab kõrgharidust, siis keeleteoimetaja konkursil praagitakse ta küll esimeste hulgas välja.

Pädev lugu

Egle Pullerits

16.12.2013

Soome keelekontaktide abil ja kõnekeele kaudu on jõudnud avalikku keelekasutusse fennism *pädema*. Ei ole näha, et selle väljendi kasutamine vaibumise märke näitaks. Õigekeelsussõnaraamatus on tegusõna *pädema* juures antud nõu kasutada sõnu *kehtima*, *maksev olema* ja *paika pidama*. Niisiis on *pädema* selline sõna, mida kirjakeeles rangelt võttes polegi.

On olemas omadussõna *pädev* tähenduses 'kompetentne, asjatundlik; võimkondlik' ning nimisõna *pädevus* tähenduses 'kompetentsus, asjatundlikkus; võimkond, võimupiirid'*

Kui enamasti käsitletakse sõnamoodustuses niipidi, et tegusõnadest saame nimisõnu jm sõnaliike, siis mehaaniliselt moodustatud *pädema* tähendaks 'kompetentne olema' või 'võimupiirides olema'.

Proovime näitelausestes asendada:

Kas see pädeb, et Soome ja Eesti kultuur on olemuslikult sarnased? – Kas see on kompetentne, et Soome ja Eesti kultuur on olemuslikult sarnased? Noore geeniuse müüt pädeb üha vähem. – Noore geeniuse müüt on võimupiirides üha vähem.

ACTA analüüs ei päde. – ACTA analüüs ei ole kompetentne.

Oli ju hirmus kuulata? Võib-olla siiski kõlaksime ise pädevamalt, kui ütleksime:

Kas see peab paika, et Eesti ja Soome kultuur ..

Noore geeniuse müüdil on üha vähem alust.

ACTA analüüs ei kehti või ei ole asjatundlikult koostatud.

* ÕS 2013 järgi on sõnal *pädevus* ka tähendus 'kompetents'. (Toim.)

Rutiinne keelesäuts

Maris Jõks

20.01.2014

Kuulen oma tuttavatelt õpetajatelt aeg-ajalt huvitavaid tähelepanekuid praegusaja kooliõpilaste sõnavara kohta. Näiteks tulevat teinekord seletada, et *osavõtlilik* ei öelda inimese kohta, kes üritustest aktiivselt osa võtab, ja et *pateetiline* ei ole sama, mis *hale* – mitte sinnapoolegi.

Viimase näite taga on suurem tendents: ei teata või ei tajuta, et rahvusvahelised võõrsõnad ei pruugi tähendada igas keeles täpselt sama. Sellepärast juhtub ka, et mõne juba ammu eesti keeles kasutusel oleva võõrsõna tähendus muutub, laieneb – eelkõige inglise keele mõjul. Eesti Keele Instituudi vanemkeelekorraldaja Tiina Leemets on nimetanud seda nähtust võõrmõjudeks võõrsõnavaras.

Toon ühe näite tähendusvarjundi muutumise kohta. Varem anti soovitusi, kuidas *vältida rutiini*, kuidas *rutiinist välja tulla*. *Rutiinne töö* ei kõlalnud ihaldusväärseks – see sobib ainult neile, kel on hea *rutiinitaluvus*. Nüüd räägitakse, kuidas *kujundada enda ja oma pere rutiine*, ja nenditakse isegi, et *rutiinid olid ebapiisavad*.

Nii et sõnal *rutiin* ei ole sageli enam vähimatki negatiivset varjundit. Teiseks, seda kasutatakse mitmuses: *rutiinid*.

Samasugune tähendusnihe on toimunud ka määrsõnaga *rutiinselt*. Pealkiri kollasest ajakirjandusest: *Suur osa naistest nuhib rutiinselt oma abikaasa järele*. Mõeldud ei ole, et naised on sellest üksluisest tegevusest tüdinud ja tülpunud, vaid et nad teevad seda pidevalt. Ühe veebiportaali terviserubriigis räägitakse, kui kasulik on loputada nina soolveega, ainult et seda ei maksa teha liiga tihti. Hoiatus kõlab järgmiselt: *Ärge tehke seda rutiinselt!* Niisiis, kasutage fantaasiat ja muutke see tüütu toiming põnevaks seikluseks!

Dramaatiline ekspertiis

Egle Pullerits

03.02.2014

Mida tähendab sõna *ekspertiis*? See on miski, mida teeb asjatundja, ekspert. Sõnaga *ekspertiis* saab moodustada ka liitsõna, näiteks *ekspertiisiakt*, *ekspertiisikomisjon*, *kohtuekspertiis*, *kohtumediitsiinieksperitiis*.

Niisiis tähistab sõna *ekspertiis* tegevust. Viimasel ajal on aga selle tähendus nihkuma hakanud, eks ikka võõrkeelte mõjul. Räägitakse, et *meil pole selles valdkonnas ekspertiisi tähenduses 'meil pole selles valdkonnas oskusi, teadmisi, pädevust'*. Kindlasti ei peeta silmas seda, et keegi pole veel ekspertiisi teinud. Eesti keeles sõnavara puudust karta ei ole ja nüansirikkust jagub, seega pole põhjust laenu dega toorutseda.

Toon veel ühe drastilise näite, kuidas kiputakse eesti sõnavara rikkusi unustama. Tekstides levib sõna *dramaatiline*. Paremaid vasteid inglise sõnale *dramatic* on pakkunud Helika Mäekivi*: *erutav, põnev, elamusrikas, teatraalne, järsk, suur, tohutu, plahvatuslik, tähelepanuväärne, märkimisväärne, ennenägematu, ennekuulmatu, märgatav, mõjuv, kaalukas, ehmata, heidutav, ootamatu, rabav, tõsine, pinev, pingeline, masendav, rusuv, muret tekitav, ulatuslik, tugev, karm, otsustav, vapustav, ränk*. Mõelgem, kui palju vaesemad me oleks üksnes *dramaatilist* tundes.

Aktiviseerun igal esmaspäevahommikul

Egle Pullerits

23.06.2014

Arvatavasti inglise keele mõjul kiputakse võõrsõnade puhul vahel liidetega üle pingutama. Üks selline sõna on *aktiveeruma*, mille asemel kohtab ka pikemat ja tarbetut sõna *aktiviseeruma*. Kellele tunduvad *aktiveeruma* ja teine õige variant *aktiivistuma* rasked meelde jätta, võib kasutada tuttavamaid sõnu *aktiivseks muutuma* või omatüvelist *elavnema*. Sõna *muutuma* peaks aga omakorda keelehuvilist elavdama – see on üsnagi ülekasutatud sõna ja kipub teisi võimalusi varju jätma. Niisiis jätaaksin selle võimaluse varuvariandiks.

* Helika Mäekivi, Emakeelne eurokeel. Artiklite kogumik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013. (PDF-fail asub aadressil <http://eurokeelehoole.eki.ee/index.php?p=14&ID=9>.)

Mõned näited sõna *aktiviseeruma* parandamiseks:

Vene õhujõud on aktiviseerunud. → *Vene õhujõud on aktiveerunud.*
Äärmusrühmitused on aktiviseerunud. → *Äärmusrühmitused on aktiveerunud.*
Petturid on aktiviseerunud. → *Petturid tõstavad pead ~ on taas aktiivsed.*
Provokaatorid on aktiviseerunud. → *Provokaatorid on aktiveerunud ~ aktiivistunud.*
Kohalik publik on aktiviseerunud. → *Kohalik publik on elavnenud.*
Puugid on aktiviseerunud. → *Puugid on jälle väljas.*

Proovime tapmist

Maris Jõks
25.08.2014

Tsiteerin ühe ajalehe veebiversioonist hiljuti silma hakanud pealkirja: *Dopinguga vahele jäänud tipprattur proovis end ära tappa*. Mind tõesti väga huvitab, kas kõigi eestlaste meelest on sõna *proovima* selles lauses sobiv.

Proovima, üritama, püüdma – need on sünonüümid, aga mitte sajabrotsendilised, nagu sünonüümid seda enamasti ei olegi. *Proovima* tähendusvarjund on *katsetama* – kas tuleb välja või ei tule: *Proovi uut retsepti!* Samuti *omal nahal kogema*: *Reporter proovis pritsimehe tööd*. Proovitakse ka toite, riideid. Ja nüüd proovitakse vähemalt ajakirjanduskeeles ka enesetappu: *Koer päästis enesetappu proovinud naise kindlast surmast*. Tüdruk proovis koolikiusamise pärast enesetappu teha.

Kisub musta huumori valdkonda: nii et nad proovisid järele, kuidas enesetapp tundub? Kui tegevus on sihikindel, kindlale eesmärgile suunatud, siis on pigem öeldud *püüdis, üritas, ka tahtis*. Näiteks uudisepealkiri *Larry Birdi poeg proovis oma endist tüdruksõpra autoga alla ajada* kõlab minu kõrvus ka uus-eesti keelena – varem öeldi sellisel puhul *tahtis*.

Sõna tähenduse puhul ei saa üldiselt rääkida veast, kui tegu pole just oskussõnaga. Igapäevakeele sõnade tähenduse üle otsustavadki selle kasutajad. Ja tähendused võivad muutuda. Üks sagedasi põhjusi, miks keeles mingi tähendusnihe tekib, on võõrkeelte mõju. Oletan, selle suure *proovimise* taga on inglise *try*, mis võib tõesti tähendada nii *maitsuma* kui ka *püüdma*. Eesti keeles võiks tapmise siiski proovimata jätta.

Puhas orgaanika, täiesti öko

Maris Jõks
27.10.2014

Ei tea, kui palju on neid eestlasi, kes satuvad korraks segadusse reklaami peale, milles kiidetakse orgaanilist toitu. Neil, kellel on juhtumisi filoloogi või keemiku haridus, tekib ilmselt küll küsimusi. Orgaanilist toitu võib kindlasti kiita, kui on hea toit. Aga näidatagu mulle anorgaanilist toitu – vaat see oleks huvitav.

Võõrsõnad on tõlkides ohtlik löks – neil on nimelt pahatihti eri keeltes eri tähendus. Inglise *organic food* ei ole eesti keeles *orgaaniline toit*, öieti ei peaks olema, aga paraku on see tõlkeaps juba ringlusse läinud.

Orgaanilise all mõeldakse toidu puhul enamasti mahe- ehk ökotoitu. Kui jutt on näiteks kosmeetikast, võidakse mõelda ka looduslikku, naturaalsset.

Näete, kui palju neid sõnu eesti keeles juba on, poleks kuigi mõttekas juurutada veel üht. Olemasolevategagi on omajagu segadust. Mahe- ehk ökotoodete puhul kaksipidi mõistmist vist olla ei saa: need peavad vastama kindlatele nõuetele, et tootja tohiks seda sõna ja märki kasutada. Millal aga võib näiteks kätekreemi kohta öelda *looduslik* ja *naturaalne*, see on juba küsitav, ja asi pole mitte niivõrd õigekeelsuses kui tootja aususes.

Õigekeelsusest veel niipalju, et võõrtüvi *öko-* ei ole omaette sõna, nagu poes silte vaadates võiks arvata. See tuleb sõnast *ökoloogiline* ja seda kasutatakse liitsõnaosisena. *Ökokohv, ökovõi, ökoleib* jne tuleb kirjutada kokku, pikemad liitsõnad sidekriipsuga: *öko-täisterajahu*.

Kõnekeeles räägitakse teinekord nii, nagu oleks *öko* eraldi omadussõna: *See maja on täiesti öko*. Nagu öeldud, see ei ole eraldi sõna, nii et jäägu niisugune tarvitus kõnekeelde.

Lihtlabases solvangus pole midagi vastuolulist

Maris Jõks
24.11.2014

Viimasel ajal on uudistes jälle keskmisest sagedamini vilksatanud sõna *vastuoluline*. Meil on päris mitu vastuolulist poliitikut. Hiljuti tegi üks vastuoluline minister kohe eriti vastuolulise avalduse. Riigikogus kiideti heaks vastuoluline seadus. Ajakirjanduses on vastuoluliseks tituleeritud muu hulgas nuhktarkvara, investeringuid, ühistransporti ja koguni karvamütsi.

Peab see ikka üks filosoofiline karvamüts olema. *Vastuolu* on „Eesti entsüklopeedia“ järgi ’kategoria, mis väljendab vastanditevahelist suhet, nähtuse või protsessi teineteisesse tungivate ja samal ajal teineteist eitavate tendentside ja külgede seesmine vahekord’. *Vastuoluline* tähendab „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ järgi ’vastuolus olev, vastukäiv, vasturääkiv; vastuolu(sid) sisaldav’.

Inimeses, kes lubab endale tihtilugu teiste kohta teravusi või lihtsalt ütleb, mis sülg suhu toob, ei pruugi olla midagi vastuolulist. Kas me nimetame teda ausaks ja otsekoheseks või labaseks ja ebaviisakaks, on juba meie tõlgenduse küsimus.

Vastuoluline on näiteks lause *Ma tean, et sajab, kuigi tegelikult ei saja*. Lause *Sa oled idioot* on lihtlabane solvang, midagi vastuolulist siin ei ole.

Kui mingi seadusetekst on vastuoluline, siis on lood küll halvad – kuidas seaduseregijad selle läbi lasid? See tähendab, et tekstis on midagi ebaloogilist, mingi vasturääkivus. Seadus, mis tekitab ühiskonnas vastakaid hinnanguid, ärritab paljusid, ei pruugi tingimata veel vastuoluline olla.

Probleemi põhjus saab selgeks, kui heidame pilgu inglise-eesti sõnaraamatusse. Sõna *controversial* vastena antakse mõnes sõnastikus kõigepealt just *vastuoluline*. Tark on siiski alati ka edasi lugeda. Teised tähendused on *vaidlusi tekitav, vaieldav*. Võime siit veel edasi mõelda: *vastakaid hinnanguid tekitav, ärritav*. Just neid tähendusi enamasti silmas peetakse. Ärgem siis rääkigem vastuolulisusest seal, kus mingit vastuolu ei ole.

Ökoloogiline jalajälg

Egle Pullerits

08.12.2014

Suures keskkonnateadlikkuse edendamise õhinas on tarbijakesksetes tekstides hakatud rääkima *ökoloogilisest jalajäljest*. See on ’arvestuslik maa-ala, mida on inimese kohta aastas vaja loodusvarade taastootmiseks ja jäätmete kõrvaldamiseks; inimtegevuse mõju Maa ökosüsteemidele’.

Nii võib öelda, et *Kui suur on ja millest koosneb sinu ökoloogiline jalajälg?**. Aga selle asemel kõlbab öelda ka lihtsamini: *Kas ja kuidas mõjutad sina*

* Tärniga näited ja neile järgnevad asendusvõimalused pärinevad Asta Õimu raamatust „Komistusi metafooridega II“ (keelehooldekeskus 2013). (PDF-fail asub aadressil http://engine.koduleht.net/templates/keelehooldekeskus/files/mdl_files.php/metafoor_10.pdf.)

*elukeskonda? Lemmikloomade ökoloogiline jalajälg** on sama mis *lemmikloomade keskkonnasäästlik pidamine*, sest lemmikloomade pidamise mõju keskkonnale sõltub peremehest, mitte niipalju neist endist.

Üldistades kasutatakse seda väljendit ka toodete, asjade kohta: *nutitelefooni ökoloogiline jalajälg**, mis teisisõnu ja vähem peidetult öeldes on *nutitelefooni keskkonnakahju*.

On välja uuritud-arvutatud, et *kõige suurem jalajälg on tööelistel inimestel** ehk otsesemalt öeldes *kurnavad kõige rohkem keskkonda tööelised inimesed*.

Nõnda võib ja saab väljendi *ökoloogiline jalajälg* vahelduseks kasutada keeles juba olemas olevaid vahendeid, kuigi päris kõrvale seda kindlasti pole vaja jätta. Igatahes on see parem kui otsetõlkeline *süsiniku jalajälg*.

3. SÕNAVALIK

Hinnangusõnad

Egle Pullerits

15.07.2013

Mis on selles lauses valesti? *Hitler kavandas katta Saksamaa kolmemeetrise rööpavahega raudteega, paraku sai tema aeg enne otsa.* See lause tähendab, et ütlejal on kahju, et Hitleri aeg otsa sai. Neutraalne oleks öelda lause teine pool nii: „aga tema aeg sai enne otsa“, või nentida, et kurb oli raudtee valmimata jäämine: „paraku see plaan ei õnnestunud“. Niisiis peab hinnangusõnadega ettevaatlik olema, kui te tahate, et teid ja teie sõnumit tõsiselt võetaks.

Ka lause *Paraku nabiti kurjategijad kohe kinni* on kummastav samal põhjusel – kes peale kurjategijate endi oleks tahtnud, et nad vabalt edasi tegutsevad?

Teisipidi, headele asjadele ütleme tänu. Kui kasutada aga seda sõna halvale viidates, läheb loogika uppi, sest halvale tänu ei avaldata – isegi kui ta võib filosoofiliselt võttes olla millekski hea. Lause *madal enesehinnang tänu näonahale* asemel oleks parem *madal enesehinnang näonaha tõttu*. Isegi kui halva sündmuse tõttu läheb midagi paremaks, tundub selle väljendi kasutamine pentsik: *rabav mõistmine tänu insuldile*. Tervisega ei mängita!

Telgitagused

Egle Pullerits

12.08.2013

Kas teil hakkab vahel kujutlusvõime liiga elavalt tööle? Minul juhtub seda pidevalt. Erilised kujutluspiltide ajendajad on igasugused kujundlikud keelendid, ülekantud tähenduses väljendid ja metafoorid. Nendele, mida rohkem kasutatakse, on isegi oma metafoor välja mõeldud: need on *kulunud* ja *väsinud* metafoorid.

Võtkem näiteks *telgitagused*. Milline kujutluspilt teil tekib? Minul tuleb silma ette „Viimse reliikvia“ film, kus seitsmekümnendatehõngulistest pükstes

näitsik telgi taga sehkendab ja keepidega mehed ringi traavivad. Suvise Eesti tavaline pilt: kus on telk, on ka telgitagune. Mida eestlane telgi taga teeb? Minu arust mitte midagi erilist, igatahes enamasti ei käi seal ettevalmistus, mida publik ei tohiks näha – seda tähendust kannab pigem väljend *köögipool*. Niisiis võiks igasuguste *telgitaguste näitamise* asemel olla värskenduseks hoopis *köögipool* tutvustamine.

Või missugune kujutluspilt teil tekib *rattatuuri telgitaguste*, *foie gras' saamise telgitaguste*, *saate telgitaguste* ja *muusikatööstuse telgitagustega*? Vahest sobiks ka *rattatuuri taustatöö*, *foie gras' saamise õpetus*, *saate saamislugu* või *kaameratagune elu*, *muusikatööstuse igapäevaelu*.

Tühimikud otsikutes

Egle Pullerits

26.08.2013

Eesti keele sõnatuletuse võimalusi on üsna ohtralt – liidete lisamisega saab kolida sõnaga ühest sõnaliigist teise, näiteks teha tegusõnast *pakkuma* nimisõna *pakkumine*. See pole muidugi ainus võimalus, on ka käibel sõna *pakkumus*, mis tähendab üksikut pakkumist, näiteks tehakse kaubale *hinna-pakkumus*. Sama-laadsed on ka *tellimine* ja *tellimus*. Sarnasena kõlavad veel *muutus* ja *muudatus* ning tihti ei osata neil vahet teha. Lihtne spikker: inimesed teevad muudatusi, aga muutused toimuvad ise.

Ühe sõnaliigi sees on ohtralt liiteid, millel igaühel on tähendust vähem või rohkem muutev roll. Näiteks sõnast *ots* saame liidete abil *otsaku* või *otsiku*. Seadmel on muide kirjakeeles *otsak*, aga *otsik* on argikeelne.

Liidete abil saab ühest sõnatüvest terveid sõnapesi, üks vahel segadusi tekitav sõnapesa on *tühe* ja *tühemik*, *tühik* ja *tühimik*. *Tühe* ja *tühemik* tähendavad orva või õõnsust. *Tühik* ja *tühimik* aga tähendavad tühja kohta, lünka. Päril paljudel võib olla teadmistes *tühik*, et sõna *tühe* võib tähendada ka lohku looma kerel puusa lähedal.

Mis on tõsine ja mis mitte?

Maris Jõks

14.10.2013

„Keelesäutsule“ on kirjutanud raadiokuulaja, kes juhib tähelepanu sõna *tõsine* kummalisevõitu kasutusele. Näiteks räägitakse liiklusminutites *tõsistest vigastustest*. Ühel hommikul olevat koguni öeldud: *vigastused osutusid mitte-tõsisteks*. Kirjutaja mäletab aega, mil liiklusõnnetusi ja ka vigastusi klassifitseeriti kergeteks, rasketeks või ülirasketeks, ja küsib, kas nüüd on sõna *tõsine* tähendus sedavõrd laienenud, et seda võib niimoodi kasutada.

Kui mõtleme sõna põhitähenduse peale, tuleb tõesti välja absurd: mis oleks siis *tõsiste vigastuste* vastand, kas *naljaked vigastused*? „Eesti keele seletav sõnaraamat“ annab aga sõnale *tõsine* koguni kuus tähendust, nende hulgas ka tähenduse 'raske, ohtlik, halb, kardetav', näiteks *Vigastus polevat kuigi tõsine. Kukkumisel olid tõsised tagajärjed. Haige seisukord on tõsine.*

Siin tuleb täpsustada, et seletav sõnaraamat ei ole kirjakeele normi andja, vaid näitab tegelikku keelekasutust. Niisiis, tegelikus keelekasutuses ongi sõna *tõsine* laia tähendusega, on ilmselt juba mõnda aega olnud – selle sõnaartikli näidete hulgas on ka tsitaat Anton Hansen Tammsaarelt: ... *võiks korragi talle tohtri tuua, ehk on midagi tõsisemat.*

Kuidas näeb ette eesti kirjakeele norm, seda saab teada õigekeelsussõnaraamatust. ÕSi järgi ei ole väljendid *tõsine vigastus*, *tõsine põhjus* või *tõsine mure* lausa taunitavad (sellised keelendid on looksulgudes), aga parem on öelda *raske* või *ränk vigastus*, *mõjuv põhjus*, *suur mure* – need sõnad, kui järele mõelda, on tõesti täpsemad kui igale poole sobitatav *tõsine*.

Keelend *mittetõsine* väärrib eraldi tähelepanu ja arutamist, seda teeme edaspidi.

Erapoolik ja erapooletu

Egle Pullerits

28.10.2013

Alustaksin täna sarnassõnadest *erapoolik* ja *erapooletu*. Kuivõrd neid vastand-tähendusega sõnu aetakse segamini või ei teatagi, et sõna *erapoolik* on olemas, tundus nende tähenduse seletamine olevat vajalik. Niisiis: erapoolik on see, kes on valinud poole, suhtub millessegi juba oma poole valinuna, eelistab kedagi

ja ei ole selle tõttu erapooletu. Erapooletu on see, kellel pole eelistust või kes on otsustanud poolt mitte valida. *Erapooletu* võõrsõnavasteks sobib mõnikord *neutraalne*.

Mina aga pole erapooletu, kui küsimuse alla tulevad võõrsõnad ja oma-sõnad. Tahaks ikka neid viimaseid eelistada. On lihtsam, enamasti. Mõnikord lihtsalt värskendav. Näiteks olen ma viimase paari kuu jooksul kuulnud järjepanu debattidest, debateerimisest, paneelidest, panelistidest, diskussioonidest ja paneeldiskussioonidest. Debatiks nimetatakse juba igasugust arutelu, vaidlust, näiteks üks hea kolleeg küsis nõu, et neil tekkis *debatt*, mida teha nime-dega, kuidas neid kirjutada.

Kahju *väitlusest*, et teda ja temast keegi ei pea, ei *väitle*. *Panelistid* on *väitlejad* välja vahetanud. Samuti ei kuule enam eriti kedagi *arutlemas*, *arutamas*, vaid ainult ja ükski diskuteerimas.

Ühel *debatil* kuulsin ka võõrmõjulist väljendit *istuv linnapea* ametisoleva linnapea tähenduses. Kahju küll, laske inimene vabaks, kas peab teine muudkui istuma?

Poolteisekümnest kaheni

Maris Jõks

13.01.2014

Kui te kuulete raadiost öeldavat, et näiteks Harku-Rannamõisa maanteel toimub teeremont, mistõttu seal on kiirus piiratud ja liiklust reguleeritakse fooridega – poolteisekümne kilomeetri ulatuses –, kuidas te seda siis mõistate? Kui mitmeks kilomeetriks tuleb kannatust varuda? Tundub, et viieteistkümneks. Tegelikult ei ole asi üldse nii hull – jutt käib kõigest poolteisest kilomeetrist.

Seda sorti arusaamatuse üle kurdab üks Vikerraadio kuulaja. Loen tema e-kirja: „Vikerraadios trehvab alatiht arvsõna *poolteistkümmend*. Mõeldud on muidugi lihtsalt *poolteist*, aga vist rütmi pärast lisatakse *-kümmend*.“

Veel on uudistest kuuldud, kuidas suure tuulega öeldakse laine kõrgus olevat poolteistkümmend kuni kaks ja pool meetrit. Muidugi ei peeta silmas vahemikku 15–2,5, vaid ikka 1,5–2,5.

Agas ei pea olema tähenärija, et sellest valesti aru saada, sest *poolteistkümmend* tähendab just nimelt viisteist ehk pool teisest kümnest. Kui jutt käib poolteisest, ühest ja poolest, siis kust see *kümme* sinna tuleb? Viga tekib ilmselt analoogia põhjal: tähendab ju *kaksteistkümmend* sedasama mis *kaksteist*,

kolmteistkümme sedasama mis *kolmteist* jne. Aga see *-kümme* neis arvudes ei ole kaunistuseks, vaid tal on ikka tähendus, seal ongi kümme sees, kümme ja midagi peale.

Poolteistkümme on üldse selline arvsõna, et isegi kui seda kasutatakse õiges tähenduses, ei pruugi kuulaja kohe aru saada, millisest arvust jutt käib. Raadiouudistes võiks selguse huvides pigem öelda *viisteist*.

Sarnane ja erinev

Maris Jõks

17.02.2014

Sõna *erinev* tähendus on hakanud juba hulk aega tagasi tuhmuma. Otsustage ise: *Olen käinud kolmes erinevas koolis. Koolis on mitmeid erinevaid huviringe. Kontod võivad samaaegselt olla mitmes erinevas pangas. Nüüd on mittetulundusühingutel ilmselt raskem erinevatest fondidest raha küsida.* Vaevalt et neis näidetes tahetakse rõhutada seda, et need koolid, huviringid, pangad või fondid ei ole ühesugused. *Erinev* rõhutab hoopis mitmust, seda on naljatamisi nimetatud juba eesti keele mitmuse artikliks. Ei märkagi, millal nali tõsiseks läheb.

Kui kasutame sõna *erinev* siiski tema põhitähenduses – samuti tema vastandsõnu, nagu *sarnane*, *ühesugune* –, peaksime jälgima, kas lause on loogiline. Ühes internetis leida olevas õppematerjalis kirjeldatakse kaht nahkhiireliiki, öeldes: *Mõlemad erinevad välismorfoloogiliste tunnuste poolest.* Kellest nad mõlemad siis erinevad, sellest kohe aru ei saagi. Teineteisest erinevad, tuleb välja. Ja Vikipeedia ütleb kassikaku kohta niimoodi: *Emaslinnud on isastest märksa suuremad, aga välimuselt on mõlemad ühesugused.* Mõlemad on ühesugused. Mitte et üks on ühesugune ja teine ei ole ...

Tsiteerin veebimeediast leitud lauset: *Mõlemad on nime poolest väga sarnased.*

Tekib küsimus, kellega need mõlemad siis sarnased on – siit võib välja lugeda, et kellegi kolmandaga. Kui nad sarnanevad teineteisega, siis nii tulebki öelda: nad sarnanevad teineteisega, nad on ühesugused, omavahel sarnased. *Mõlemad* on ülearune.

Ühele raadiokuulajale on silma ja kõrva jäänud ka sõna *samasugune* pisut vildakas kasutus. Jälle on segadus lindudega: *Jäälinnu isas- ja emaslind on samasugused.* Samasugused kui kes, tahaks kohe küsida. Mõeldud on muidugi, et isas- ja emaslind on ühesugused, emaslind on samasugune kui isaslind.

Kas Saaremaale saab praami või parvlaevaga?

Egle Pullerits

24.02.2014

Kas Saaremaale sõidame praami või parvlaevaga? Mis need Soome vahet sõitvad laevad täpsemalt on? Segadust selle ümber jagub, vt ka Maris Makko repliiki 12. veebruari Eesti Päevalehes*.

On selge, et laevanduses on igat tüüpi aluse kohta kindlad terminid. Üldkeeles on lugu veidi vabam, kõnekeeles on vahetegemine veel suvalisem.

Olgu öeldud, mis seisab õigekeelsussõnaraamatus: *praam* on merenduse termin ja tähistab 'lameda põhjaga kaubalaeva'. Üldkeeles tähistab *praam* ka parvlaeva. Ehk kitsamas tähenduses on *praam* kaubalaev, aga üldkeeles kasutusel ka parvlaeva tähenduses. Loomulikult käibib üldkeeles ka kaubalaeva tähendus, seda ei tohiks unustada.

Mis on parvlaev? ÕS appi: *parvlaev* on merenduse termin ja tähendab 'allalastava pealesõiduteega üleveolaev'. Ehk see veesõiduk, millele saab autoga peale ja millelt maha sõita.

Niisiis võib vabas keelepruugis *parvlaeva* tähenduses kasutada ka *praami*, aga kui tahta olla täpsem, tuleks hoida lahus: *praamiga* veetakse kaupa ja *parvlaev* on maanteepikendus, üleveolaev, millega saab näiteks Saaremaale, aga ka Soome.

Mis orienteerib ja kes orienteerub?

Maris Jõks

07.04.2014

Mida on ühist järgmistes lausetes? *Orienteeruvalt peaks olümpial võistlema 25 Eesti sportlast. Esimene Kanadas resideeruv Eesti suursaadik asus ametisse. Valitsuse esindajad on korduvalt rõhutanud, et .. pensionifondi makstud raha kindlasti säilib. Süüria piiri taga kostus tulistamist. Sõnades orienteeruvalt, resideeruv, säilib ja kostus on enesekohasust näitav tegusõnaliide -u-. Paraku on see ka veakoht.*

* Maris Makko, Parvlaev või praam. – Eesti Päevaleht 12.02.2014. (Internetis <http://epl.delfi.ee/news/arvamus/replik-parvlaev-voi-praam?id=67794077>.)

Selleks et moodustada sõnast *tõmbama* enesekohane *tõmbuma*, sõnast *sulgema* enesekohane *sulguma* jne, ei pea eestlane olema õppinud eesti keele sõnamoodustuse teooriat – see käib vaistlikult. Me saame nende sõnapaari-kute tähendusvahest aru ja oskame neid kasutada.

Mõtleme nüüd sõna *orienteeruv* (*orienteeruvalt*) peale. Kas hulk või kella-aeg, mille ette see sõna enamasti täpsustusena lisatakse, saab ise orienteeruda? Selle järgi orienteerutakse, niisiis ta aitab meil orienteeruda, orienteerib meid. Fraasi *orienteeruvalt 25 Eesti sportlast* asemel peaks seega olema *orienteerivalt 25 Eesti sportlast*. *Orienteerivalt* kõlab aga nii võõralt ja harjumatult, et ajalehes võidakse seda pidada trükiveaks. Seepärast võikski kasutada hoopis eesti oma-sõnu: näiteks mitte *orienteerivalt kell kaks*, vaid *ligikaudu*, *umbes*, *umbkaudu kell kaks*.

Kas *resideeruv* või *resideeriv*? *Resideerima* on juba ise enesekohane tegu-sõna, niisamuti *säilima* ja *kostma* – kedagi ega midagi teist ei saa *resideerida*, *säilida* ega *kosta*. Saab näiteks *säilitada*. Niisiis on nendes sõnades *u*-sufiks üleliigne.

Sõna *kostuma* on aga õigupoolest murdesõna ja tähendab 'niiskuse mõjul üles sulama, pehmenema, pehmeks minema'. Näiteks kevaditi maapind kostub, linnulaul aga kostab.

Sarnassõnad asine ja asjalik

Egle Pullerits
19.05.2014

Iga mõne aja tagant kuulen või loen sõna *asine* ja minus ärkab korrektor, kes tahab, et kõik oleks korrakaunis, ühemõtteline ja selge. Iga kord muidugi polegi vaja, et kõik oleks ühemõtteline ja selge. Enamasti aga siiski on minu sisimal korrektoril õigus ärritada. Need juhtumid on siis, kui sõna *asine* pole kasutatud tähenduses 'varakas, jõukas, väärt'.

Näiteks *Kutsuti kõige asisemad inimesed* võib täitsa jääda, kui *asine* on tähenduses 'jõukas'. Enamasti on aga siiski kasutatud sõna *asine* tähenduses 'asjalik', ja tuleb parandada: mitte *asine ettekanne*, vaid *asjalik ettekanne*. Olgu toodud ka sõna *asjalik* tähendus: 'tegelikkust, praktilist külge arvestav; asja-kohane; ametlik-tõsine, kaine, emotsioonitu'.

Kahtlane aga, kas mu sisimal korrektoril on õigus alati parandada *asised nõuanded* korrapealt *asjalikeks nõuanneteks*. *Asine* tähendab ka 'väärt', mis

sobib ju hästi: *väärt nõuanded*. Või ka *asised veljed*? Pigem sobiks ju *väärt veljed*, mitte *asjalikud veljed*? Velgede puhul sobib algsiimi armastajatel eelista just *väärt velgi* ja nõnda pääseb ka *asjaliku* ja *asise* vahel valimisest.

Tagajalgadel

Egle Pullerits
26.05.2014

Meedia on tagajalgadel, õlletootjad on tagajalgadel, poliitnoored on tagajalgadel, selle uudise peale tõusid feministid tagajalgadele. Kes kõik on pidevalt *tagajalgadel*! Mis see õieti tähendab, kui öeldakse, et *kedagi aetakse tagajalgadele* või *keegi tõuseb tagajalgadele*? Tsiteerin Asta Õimu metafoorivalimikku*: see tähendab 'pahameeletormi tekitama, marru ajama, raevu ajama, närvi ajama, närvi mustaks tegema'. Sellesama poliitnoorte näite puhul pakub metafoorivalimik teiseks võimaluseks, et *poliitnoored on välja vihastatud*. Veel võib osutada sobivaks väljend *ärevusse ajama*.

Väljend *tagajalgadele tõusma* poleks pooltki nii hull, kui teda poleks juba nii palju kasutatud. Kujundlik keel on kord juba selline, et kui mõnda väljendit saab väga palju, ei ole see enam ei mõjuv ega värske. Või kui on mõjuv, siis ei mõju ta igatahes mitte selles suunas, nagu ütleva on mõelnud, vaid pigem mõjub väsinuna ning jätab mulje, et kirjutaja või ütleva ei valda sõna. Proovigem siis elustada kõiki neid võimalusi, mis keeles on, mitte jääda kinni stampidesse.

Kõrgustesse ulatuv lõhe

Maris Jõks
09.06.2014

Aastaid on räägitud, et Eestis on väga kõrge palgalõhe. Jaa, te kuulsite õigesti: kõrge lõhe. Loen näiteid internetist leitud materjalidest ja veebiajakirjandusest: *Samas on Eestis väga kõrge selgitamata palgalõhe – 24,3 protsenti. Abielus või vabaabielus olevate inimeste seas on palgalõhe kõrgem kui üksikutel. Millest on tingitud kõrge palgalõhe Eestis?*

* Komistusi metafooridega II. Koostanud Asta Õim. Tartu: keelehooldakeskus, 2013.

Suure ja väikese asemel kiputakse tihti rääkima kõrge ja madalast, suurenemise ja vähenemise asemel tõusmisest ja langemisest. Küll on meil kõrged hinnad – ja need muudkui tõusevad –, aga madalad palgad, mis kuidagi tõusta ei taha, vaata et langevad veel. Samuti tõusevad ja langevad mahud ja protsendid, toodang ja käive, on kõrge või madal osakaal. Kõrge tempost rääkis Egle Pullerits ühes kahe aasta taguses „Keelesäutsus“.

Rangelt võttes tuleks sõnu *kõrge-madal* ja *tõusma-langema* kasutada ikka ainult taseme, määra, mitte aga hulga või tempo puhul. Hulgad on suured või väikesed, nad suurenevad või vähenevad, kasvavad või kahanevad, tempo aga kiireneb või aeglustub.

Olgu peale, väljendid *kõrge* ja *madal palk* on kinnistunud. Samuti võib aru saada kujundilooikast, mis seostab kõrge suurega ja madala väikesega. Sõna *palgalõhe* on aga juba ise kujund. Lõhe võib olla suur, sügav, lai; kõrge lõhe on ikka kujuteldamatu anomaalia.

Parvlaevad operatsioonilaua

Maris Jõks

30.06.2014

Pikk vaidlus Väinamere parvlaevaliini üle on lõppenud. Vaieldi, kes neid laevu või laevaliine siis ikkagi opereerima hakkab, kas kuulutatakse välja konkurss uue opereerija leidmiseks või opereerib neid edasi see ettevõtte, kes neid seni on opereerinud. Kuidas asi laheneb ja kas see on hea või halb lahendus, jäägu teistele arutada. Meie keskendumine praegu väljendusele: *laevu opereerima, liine opereerima*. Veebiajakirjandusest leidsin hiljuti kõrvuti kaks pealkirja: *USAs püüdis üks mees oma songa opereerida võinoo abil* ja *Täistunniekspressi bussiliine hakkab opereerima Lux Express*.

Sõnal *opereerima* on eesti keeles rohkem tähendusi kui ainult meditsiini-line. Seletav sõnaraamat annab esimeseks tähenduseks 'tegutsema, toimima, kasutades mingisuguseid andmeid, võimalusi'. Näiteks *opereeris osavalt faktidega, arvudega; kunstnik on opereerinud valguse ja varjuga; julges opereerida suurema summaga*. Võib-olla märkasite, et *opereerima* selles tähenduses käib koos kaasaütleva käändega (*millega?*, mitte *mida?*). Teine tähendus on 'operatsiooniga tegema' (nt *opereeriti pimesoolt*) ja kolmas – märgendiga „harva esinev“ – 'sõjalist operatsiooni sooritama'. Näitelause kõlab nii: *Riia all Daugava jõel opereerinud väikestest laevadest koosnev flotill talvitus .. Soonelepa lahes*.

Opereerima osastava käändega (*mida?*) saab kasutada ikka ainult meditsiini-lises tähenduses, seepärast kõlabki see *laevade opereerimine* imelikult. Õige oskussõna oleks *käitama*. Bussi-, laeva- ja lennuliine käitatakse, neile on vaja käitajat.

Nägemus

Egle Pullerits

14.07.2014

Paarkümmend aastat tagasi on Tiiu Erelt kirjutanud sõnast *nägemus**: „Temast [*nägemusest*] on saanud universaalne, kasutajale mugav sõna, kümmekonna senise aseaine. Pole enam tarvis otsida täpsemat väljendust. Ma näen asja niimoodi, see on minu nägemus – ja kõik. Las suhtluspartner mõistatada edasi.“

Tiiu Erelt pakub artikli lõpuosas terve hulga sõnu, mida kõike sõna *nägemus* tähistama on võetud. Need teised sobivad enamasti paremini, on täpsemad: *arusaamine, mõistmine, arusaam, käsitus, arvamus, seisukoht, kujutus, ettekujutus, vaatenurk, kontseptsioon*. See artikkel oli teiste keelenõuand-artiklite kõrval hea praktiline abi, kui 2004. aastal keeleteimetajana tööle asusin. Neist sõnadest on *nägemuse*-hoogude vastu enamasti abi olnud.

Toimetajate ja keeleteadajate käibeparandus on see kindlasti ka praegu, aastal 2014. On ka neid juhtumeid, kus seda välja ei parandata, aga võiks.

Näiteks:

.. ühise nägemuseni ei ole kahjuks jõutud. → .. ühist keelt ei ole kahjuks leitud ~ kokkuleppele ei ole kahjuks jõutud.

Eesti ja Poola ühtne nägemus julgeolekust → Eesti ja Poola ühtne julgeolekuarusaam

* Tiiu Erelt, *Nägemus*. – Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik, Keelenõuand-soovitat. Tallinn, 1996, lk 20–23. (Internetis <http://keeleabi.eki.ee/artiklid/nxgemus.html>.)

Muutuma

Egle Pullerits

21.07.2014

Sõna *muutuma* on üsna üldise tähendusega, see tähendab „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ järgi 'teistsuguseks või täiesti teiseks saama'. Selle tõttu võib seda sõna ka keeles palju kohata ja sellel pole viga, nt *Ühiskond peab muutuma. E-riik peab muutuma inimese jaoks lihtsamaks. Riigikogu ja valitsuse jõujooned peavad muutuma. Tavapõllumajandus peab muutuma ökoloogilisemaks.*

Kuid siiski on sõna *muutuma* vahel tüütult korduv või muidu tarbetu, sellel puhul võiks mõelda ka muudele võimalustele, näiteks:

Sammalhave hakkas juba kärsituks muutuma. → Sammalhave hakkas kärsituks minema.

Polikliinik valmistub põhjalikult muutuma. → Polikliinik valmistub põhjalikult uuenema.

Klient peaks uuesti kuningaks muutuma. → Klient peaks uuesti kuningaks saama.

Ettevõtete kontroll peab muutuma tõhusamaks. → Ettevõtete kontrolli peab tõhustama.

Nagu näha, saab nii mõnigi kord *muuta oma väljendus täpsemaks* ehk *väljendada täpsemini*.

Liikmelise NATO liikmesus

Maris Jõks

29.09.2014

Viimastel kuudel on poliitikauudistes mainitud jälle tavapärasest tihedamini NATOt, rõhutades, et Eesti on selle organisatsiooni liige – rõhutades meie NATO liikmeks olekut. Tsiteerin üht kõrget riigiametnikku: *NATO liikmelisus ja ka kohaolek on parim kindlus, et ükski riik meie vastu otsust sõjalist agressiooni ette ei võta.* Ja pealkiri ajalehest: *NATO liikmesus on Soome jaoks üks võimalus kõigi teiste julgeolekupoliitiliste lahenduse seas. Liikmelisus ja liikmesus.* Ilmselt peetakse silmas üht ja sedasama tähendust – liikmeks olekut.

Veebiajakirjanduses olen näinud selliseidki uudiseid, kus algul hakatakse rääkima *liikmelisusest*, aga lõpuks kahaneb see *liikmesuseks*. Septembri alguses,

tähtsa külalise saabumise päeval, öeldi „Aktuaalse kaamera“ päevases erisaates *NATO liikmelisus* ja õhtul *NATO liikmesus*. Seda viimast võib küll ainult heaks kiita – on ju mõistlik, kui ennast korrigeeritakse ja eetrisse lipsanud viga hiljem ei korrata. Sest jah, liikmeks olek on *liikmesus*, mitte *liikmelisus*. Millegipärast on aga selles tähenduses levima hakanud viimane tuletis – *liikmelisus*.

Vaatame tuletiste moodustuskäiku. Kui me sõnale *liige* paneme otsa liite *-sus*, tahtes moodustada konkreetsest nimisõnast abstraktset, nn olekut näitavat sõna, siis saame ju tuletise *liikmesus*. Kust saab sinna tulla see *li-*silp? Sõna *liikmelisus* on samuti *sus*-liitega, aga selle tuletusaluseks on omadussõna *liikmeline*. Siin on seega mitu tuletusliidet. Ja *liikmelisus* on omadust näitav sõna, nagu neid eesti keeles õigupoolest palju on: *erilisuus, aatelius, loogilisuus, harulisuus. Puu harulisuus* tähendab, et me räägime puust, millel on harud. Ja *NATO liikmelisus* tähendab, et jutt käib organisatsioonist, millel on liikmed. Aga kui me peame silmas selle organisatsiooni liikmeks olekut, siis on õige sõna *liikmesus*.

Tõestama ja tõendama

Egle Pullerits

03.11.2014

Mõni nädal tagasi, 24. septembril, lugesin Tartu teadetest: „Hankega ostetakse 70 000 sõidukaarti ja 20 000 sõiduõigust tõestavat klepsu.“ Kui uudise sisu kõrvale jätta, jäi mind selle lause puhul häirima sõna *tõestama*.

Ega muud, kui loeme koos ÕSi. *Tõestama* tähendab õigeks tunnistama; väite tõesust (loogiliselt) kindlaks tegema. Ja paar näitelauset: *Notariaalselt tõestatud dokument. Tõestab hüpoteesi, teoreemi.*

Tõendama tähendab tõesust, tõepära v tõe vastavust kinnitama; (kohtus) tõendeid esitama. Üks tavaline ja igapäevane väljend, kus seda kasutatakse, on *isikut tõendav dokument*. Mõni ÕSi näitelause ka: *Tõendas tehingut allkirjaga. Tõenda oma jõudu tegudega. Tõendas kohtus, et nägi kahtluselust sündmuskohal.*

Tõestama ja *tõendama* on üsna sarnased sõnad, mõlema tüvi on sõnast *tõde (tõe)*. Ka tähendus on neil sarnane, aga siiski mitte sama. Klepsud seal lauses siiski ei tõesta sõiduõigust (see oleks mõttemänguna muidugi huvitav), vaid ikka tõendavad, nii nagu isikut tõendab dokument.

Kas klaasike šampanjat või vahuveini?

Egle Pullerits

29.12.2014

Aastavahetuse puhul ehk ikka võib ühe klaasikese vahuveini võtta. Just vahuvein on enamasti see mullitav alkoholne jook, mida kiputakse segamini ajama šampanjaga. Šampanja on nimelt üksnes Kirde-Prantsusmaal Champagne'i veinipiirkonnas toodetud eriline vahuvein. Selle tavaliselt taskukohasem jäljendus on vahuvein. Nõnda on aastavahetuse tähistamise puhul enamasti korrektsem kõnelda vahuveinist.

Miks aga mitte öelda suupäraselt *šampus* või *sampus*, isegi *šampa*? Need kolm väljendit jäägu argikeelde – see tähendab, omade seas kodus ja sõprade seas võib muidugi ka nii rääkida, aga näiteks ajakirjanduses tuleb teha vahet, kas öelda *šampanja* või *vahuvein*. Ilmselt saab ka restoranis šampust tellides vahuveini kätte, aga miks mitte ilmutada veidi teadlikkust ja küsida sealgi vahuveini. Kui soovite kindlasti šampanjat ja vähemaga ei lepi, siis muidugi küsige seda.

4. LAUSE HEAKEELSUS

Lauselõhkjad

Maris Jõks

08.07.2013

Loen ette mõned ajakirjanike kirjutatud laused, milletaolisi nad rääkides ilmselt kunagi ei moodusta.

Projekti, mille raames need üritused toimuvad, eesmärk on tutvustada eesti muusikat.

Ta vihjas inimese, kes seni oli vedanud õlitööstuse rajamist, lahkumisele elmise aasta lõpus.

Ta istub Jerevani genotsiidimuuseumi, kus on kohe algamas ekskursioon, ees.

Tänase „Keelesäutsu“, mida te praegu kuulate, teema on lõhutud fraas. Just see viga on kõigis neis lausetes: sõnadele, mis kuuluvad kokku, moodustavad fraasi, on kiilutud vahele kõrvallause.

Näiteks esimeses lauses on fraasi *projekti eesmärk* sisse paigutatud lause *mille raames need üritused toimuvad*. *Projekti, mille raames need üritused toimuvad, eesmärk* – nagu ma ütlesin, kõneldes me selliseid konstruktsioone naljalt ei ehita.

Kõnekeele lauseehitus on muidugi üldse lihtsam, aga ma arvan ka, et kõneleja tajub, et kuulajal oleks sellest fraasist raske aru saada. Sellisel juhul suulises kõnes tavaliselt korratakse lauseliiget: *see projekt, mille raames need üritused toimuvad, selle projekti eesmärk*.

Sellist fraasi kirja üldiselt ei panda, tajutakse, et see on kohmakas. Kirja pannakse lõhutud fraasid, arvates, et see on parem lahendus. Ei ole, selle kohta käib lausa reegel: omastavas käändes täiendit põhisõnast lahutada ei saa. Nagu ei lahutata põhisõna ja tagasõna, nagu oli viimases lauses *muuseumi ees* – ka sinna vahele ei panda kõrvallauset.

Aga reegel reegliks. Ma arvan, et siin piisab keelevaistust ja selliste lausete kirjapanijad lihtsalt eiravad oma loomulikku keeletaju, võib-olla arvavad, et

kirjakeeles ei olegi sel kohta. On ikka: kui fraas kõlab halvasti, siis võib kahtlustada, et see on ka kirjakeele reeglite järgi vigane.

Nii et need laused tuleb ümber sõnastada. Vahel on lahendus üsna lihtne: *Need üritused toimuvad projekti raames, mille eesmärk on tutvustada eesti muusikat.*

Teinekord tuleb rohkem nuputada ja mõnikord peab leppima ka sellega, et lause läheb pikemaks.

Selget keelt!

Maris Jõks

23.09.2013

Seoses käesoleva aasta 26. septembril 2001. aastast üleeuroopaliselt tähistatava Euroopa keeltepäevaga leiab Eestis esmakordselt aset Euroopa Komisjoni Eesti Esinduse, Eesti Keele Instituudi ning Eesti Keeletoimetajate Liidu poolt rahvusvahelisel tasemel läbiviidav selge keele konverents, mille eesmärgiks on tõsta oluliselt avalikkuse teadlikkust juriidiliste aktide ja haldusdokumentide keelelise selguse ning laiemalt avaliku keelekasutuse selguse parendamise vajaduse osas ning riigikogu, riigiasutuste ja kohalike omavalitsuste töötajate jt, kes osalevad vahetult õigusaktide ning haldusdokumentide koostamise protsessis, samuti nende, kes lähtuvalt oma töökohustustest omavad igapäevaselt suurimat võimekust avaliku keelekasutuse mõjutamiseks, nagu ajakirjanike, tõlkijate, toimetajate ning keeletoimetajate, õppejõudude ja üliõpilaste ulatuslikum kaasamine antud probleemile lahenduse leidmisse vastavalt avanevatele võimalustele.

Päris nii hulle lauseid meie meedias ei kohta, aga ligilähedasi küll – arusaamatuid, kantseliitlikke, liiga pikki, ülekoormatud lauseid, mis rohkem kui infot sisaldavad mõttetut sõnavahtu. Halb on see, kui selliseid lauseid kirja pannakse ja kuuldavale tuuakse, aga võib-olla isegi veel halvem see, kui ajakirjandus need kriitikavabalt üles nopib ja avalikkusele serveerib. Selline lausemonstrum, nagu ma praegu ette lugesin, ei tohiks jõuda pressiteatest samal kujul meediaväljaannetesse. Ei aita ka, kui teha lause natuke lühemaks, jätta paar sõna vahelt ära. Siin tuleb sisusse süveneda ja see uuesti sõnastada. Või jätta see pressiteade kõige oma olulise teabega üldse sinnapaika. Kui aga tahetakse avalikkusele asjast aimu anda, peaks teabe allikalt küsima, mis täpselt toimub, millal ja kus ja mida peetakse silmas fraasidega *tõsta oluliselt teadlikkust, kaasata protsessi ja vastavalt avanevatele võimalustele.*

Mitmed, mõned, osad

Maris Jõks

30.09.2013

„Keelesäutsu“ kommentaariumi on tulnud küsimus inimeselt, keda väga häirib see, kui ta kuuleb sõnavorme *mitmed* ja *mõned*. Temale nimelt õpetati koolis, et sõnad *mitu* ja *mõni* on ise juba mitmuslikud, nii et neist grammatilist mitmust moodustada ei tohiks. Ta küsib, kas see reegel on muutunud.

Tendents panna mitmuslikke hulgasõnu mitmusesse on tõesti, mida edasi, seda tugevam: *mõned aastad tagasi, mitmed allikad kinnitasid, kõikidele osalejatele, osad inimesed arvavad* ... Küsimusele otse vastates kinnitan, et reegel just muutunud ei ole, aga keelekorraldus suhtub sellisesse kasutusse ehk veidi leebemalt kui varem.

Keeleteadlane Mati Erelt, keda eesti keele lauseõpetusse puutuvast kindlasti kuulata tasub, on öelnud, et seda tendentsi ei ole võimalik tagasi hoida. Erelt kirjutab küll juhtudest, kus hulgasõnale järgneb mitmuslik nimisõna: *mitmed inimesed, paljud inimesed*. Kuna nimisõna on mitmuses, pannakse ka selle ees olev hulgasõna mitmusesse. Et öelda korrektselt *osal inimestel*, selleks peab olema ilmselt õppinud, et nii on õige; automaatselt öeldakse *osadel inimestel*.

Üks asi on siin veel. Miks näiteks eelistatakse fraasi *mitmes riigis* (mõlemad kenasti ainsuses) asemel öelda *mitmetes riikides* – kas viimane ei kõla mitte nii, nagu oleks neid riike rohkem? Samamoodi *mõni inimene* ja *mõned inimesed* – viimast tajutakse enamana, ehkki tegelikult neil fraasidel vahet pole.

Mati Erelti sõnul saab rõhutada vaid seda, et uuemal kasutusviisil pole varasema ees eeliseid. Arvan, et nõudlikumas tekstis võiks jääda selle varasema juurde ja mitmuse ainsuseks parandada: *mõni aasta, mitu allikat, osa inimesi, enamikul juhtudel*. Sõnast *enamik* räägime veel kunagi edaspidi.

Kui enamik teeb vigu

Maris Jõks

07.10.2013

Eelmises „Keelesäutsus“ rääkisime hulgasõnadest, nagu *osa, mitu* ja *mõni* – kuidas suhtuda nende mitmuslikesse vormidesse: *osad, mitmed, mõned*. Samasse ritta kuulub ka sõna *enamik*. Nimetava käände mitmust me *enamikust* üldiselt ei moodusta. Me ei ütle *enamikud inimesed* või *enamikud juhud*, vaid ikka

enamik inimesi ja enamik juhtumeid või juhte. Asi läheb käest ära siis, kui me neid fraase käänamata hakkame: enamike inimestega, enamikel juhtudel – tuleb vist tuttav ette. Olgu kõnekeeles nagu on, korrektses kirjakeeles peaks see sõna siiski olema ainsuses: enamiku inimestega, enamikul juhtudel. Ja kindlasti mitte enamustel juhtudel.

Mis vahe on sõnadel *enamus* ja *enamik*, see on üks neid tarkusi, mida kohe kindlasti koolis eesti keele tunnis õpitakse ja hiljem kohe kiiresti ära unustatakse. Nende sõnade kohta küsitakse pidevalt, küll internetifoorumites targe-mate käest, küll Eesti Keele Instituudi keelenõuandest. *Enamus* on 'arvuline ülekaal', *enamik* on 'suurem osa'. Pikemalt ma sellel ei peatu, neist sõnadest on juttu päris mitmes kohas, näiteks õigekeelsussõnaraamatus ja keelenõuande veebilehel.

Selles segiminekus ei ole iseenesest midagi nii väga imelikku, sest need sõnad on ju sarnased nii kirjapildi kui ka tähenduse poolest. Üks sarnasus on veel, ikka seesama, et sisu poolest on nad mitmuslikud, aga grammatiliselt peaksid jääma ainsusesse – nagu *enamik*, nii ka *enamus*. Seda ainsust tuleb silmas pidada ka ülejäänud lauseliikmete puhul. *Enamus pooldab seda kandidaati, mitte Enamus pooldavad ...* Tsiteerin veebifoorumit: *Nii et kui ütlen: „Enamik selle foorumi külastajatest teevad kirjakeeles vigu“, on see õigem? Sõna enamik on siin tõesti õige – mitte enamus –, aga olgem siis korrektsed lõpuni: Enamik selle foorumi külastajatest teeb kirjakeeles vigu.*

Kuigi .. siis ja kuna .. siis

Egle Pullerits
02.12.2013

Mõningad sidendid käivad paaris, näiteks *kui* ja *siis*. Näiteks: *Kui sa tuba ei korista, siis kommi ei saa*. Sõna *siis* võib ka ära jätta: *Kui sa tuba ei korista, kommi ei saa*.

Nende paarissidendite eeskujul kiputakse päris tihti paari panema sidendeid, mis tegelikult koos ei käi, näiteks *kuigi .. , siis, ehkki .. , siis ning kuna .. , siis*.

Kuigi Helga nõudis kohtus moraalse kahju hüvitisena 30 000 euro välja-mõistmist, siis leidis kohus, et tema nõue on põhjendatud 15 000 euro ulatuses.

Kuna meie otsekorralduse mõistet mujal Euroopas ei tunta, siis tuleb see kaotada.

Nagu öeldud, paaris käivad sidendid *kui* ja *siis*. Alistava *kuigi* puhul sõna *siis* rakendada ei saa ja teine osalause peab algama öeldisega. Toon kõigepealt ühe lihtsama näite: *Kuigi ta on väsinud, peab ta veel vastu*. Ilmselt nõustute, et sõnal *siis* selles lauses kohta pole. Sama kehtib ka pikemates ja keerukamates lausetes, nagu oli esimene näitelause: *Kuigi Helga nõudis .. , leidis kohus ..*

Samamoodi tuleb käituda sidendi *kuna* puhul ja pealause peab algama öeldisega: *Kuna otsekorralduse mõistet .. ei tunta, tuleb see kaotada*.

Te kuulasite sajandat „Keelesäutsu“.

Mis see minusse puutub

Egle Pullerits
06.01.2014

Keerukates ja inforikastes tekstides on tihti tarvis alustada uut mõtet, mis on eelmise jutuga vähe seotud. Seda uut teemat ehk *reemat* on vaja sisse tuua mingi sidusust loova vahendiga. Tihti, eriti suulises jutus on selleks väljendid *mis puutub sellesse* ja *mis puudutab seda*. Üsna tihti aetakse need kaks omavahel segamini ja kääne on kord ühte- ja kord teistpidi.

Niisiis, *mis puutub nende kahe väljendi segiajajamise, tuleb öelda järgmist ..* Või: *mis puudutab nende kahe väljendi segiajajamist, tuleb öelda järgmist ..* Nii on õige, nagu on ka õige *miski puutub millessegi, aga miski puudutab mida*.

Eks need tegusõnad on sarnased ja õige kääne ei pruugi seetõttu meelde jääda. Mis sellisel juhul teha? Soovitaksin alustada teisiti, näiteks nii, nagu mina alustasin: mõne üldise väitega uue teema kohta või mõnikord varem alustatud mõtte juurde tagasi tulles muude väljenditega, mis konkreetseesse teksti sobivad.

Need kaks väljendit on pigem vajalikud suulises jutus ja võivad olla kasutusel ka nn ajavõitjana. Kirjalikus tekstis aga liigendatakse eraldiseisvad mõtted eri lõikudesse, mille puhul pole selliseid sissejuhatavaid väljendeid vajagi, saab kohe sisuga pihta hakata.

Kaassõna lõikes

Egle Pullerits

27.01.2014

Tihti öeldakse, et tekst on kantseliitlik, kui seda on raske mõista, see on tarbetult keeruline ja sisaldab keelendeid, mis taastoodavad bürokraatlikku elutunnetust. Kantseliit ei teki ühest kindlast nähtusest, nagu vahel on toodud tüüpnäiteks *poolt*-konstruktsiooni. Tal on mitu palet. Üks neist on sõna *lõige* kasutamine kaassõnana: *mille lõikes*.

Sõnal *lõige* on juba neli tähendust ning kaassõna oma oleks viies. Juba selle tõttu oleks parem leida muid keelevõimalusi. Olen seekordsed näited võtnud äsja veebis ilmunud „Ametniku soovitussonastikust“, mille leiab Eesti Keele Instituudi keelenõuande lehelt (<http://www.eki.ee/dict/ametnik/>).

- *Kehaline areng vanuseastmete lõikes* → *Kehaline areng vanuseastmete kaupa / vanuseastmete arvestuses / vanuseastmeti*
- *Keskmine palk maakondade lõikes* → *Keskmine palk maakonniti / maakondade arvestuses / maakondade kaupa*
- *Tuleb teha valik kodanikku puudutavate teemade lõikes* → *Tuleb teha valik kodanikku puudutavate teemade vahel*
- *Detsember on olnud aastate lõikes keskmisest töörohkem* → *Detsember on olnud igal aastal / aastate jooksul keskmisest töörohkem*

„Ametniku soovitussonastiku“ artiklites antakse peale näitestiku ja lühikese kommentaari viiteid ka lisalugemiseks. Head tutvumist!

Käi Soome tööle!

Maris Jõks

10.02.2014

Tallinnast väljapoole käib tööl 35 000 pealinlast, teatas jaanuaris statistikaameti ajaveeb. *Pärnu lapsed käivad kooli bussi või autoga* – sellist uudist võis ajakirjanduses näha eelmise aasta lõpus. Veel selgus ajakirjanduse teatel ühest uuringust, et *Soome käivad tööle rohkem maainimesed*.

Eesti keeles on ikka öeldud *käima* (*kus?*), mitte *käima* (*kuhu?*). Käiakse linnas, tööl, koolis, mitte linna, tööle, kooli. Paar erandit on: *Käi kuu peale! Käi põrgu!*. Nüüd siis ka *Käi Soome tööle!* ...

Keelenõuande veebilehelt võib leida näpunäite: *Ma käin Tallinnas tööl. Väär on lause „Ma käin Tallinnasse tööle“.*

Käima (*kuhu?*) kasutatakse õigupoolest vaid teatud sõnaühendites, nagu äsja kuulsitegi: *tööle käima* ja *kooli käima*. Mujal mitte. Selle taga võib oletada analoogiat sõnaga *sõitma*. *Käib linna kooli* või *käib Soome tööle* annaksid justkui paremini edasi seda, et kool või töökoht ei ole sealsamas, kus inimese elukoht, et sinna on pikk maa, sinna tuleb sõita.

Ka sõna *lahkuma* on hakatud kasutama koos teistsuguse käändega kui varem. Varem lahkuti kuskilt, aga mitte kuhugi. Lahkutakse Eestist, lahkutakse töölt, aga minnakse välismaale ja pensionile. Nüüd on seal *minema* asemel *lahkuma*. Näiteid ajakirjandusest: *Põllumajanduse suurjuht lahkus pensionile filmi saatel. Arstid lahkuvad välismaale. Läti noored lahkuvad välismaale tööle või õppima. Eestist lahkus Soome mullu Põlva linna jagu inimesi*. Ilmselt ei väljendu sõnas *minema* selle tegevuse lõplikkus nii ilmekalt.

Tuleb välja, et lahkuda võib isegi teise ruumi. Näide keeleteoimetaja töölaualt: *Sportlane lahkus riietusruumi arstiabi saama*. Loodetavasti ei ole me varsti niikaugel, et hommikuti lahkume tööle ja õhtuti lahkume koju tagasi.

Mitmuse pealetung

Maris Jõks

14.04.2014

Üks praegusaja eesti keele taunitavaid tendentse, millele keelekorraldajad ikka ja jälle tähelepanu juhivad, on võõrmõjuline mitmuse ületarvitus: täpselt mitmus abstraktsetes sõnades, mis eesti keeles on traditsiooniliselt olnud ainsussõnad. „Keelesäutsus“ on juba juttu olnud *tänudest* ja *arengutest*. Mitmuse pealetungi peatada õnnestunud ei ole: peale *arengute* on meil juba ka *praktikad*, *poliitikate* kõrvale on ilmunud *majandused*. Pärnis igapäevaseks on muutunud *võimekused*, uute koledate näidetena ajakirjandusest tooksin *mõjukused* ja *tulusused*.

Enamasti on soovitus lihtne: kasuta mitmuse asemel ainsust! Iga kord seda siiski soovitada ei saa, näiteks mitmusliku *poliitikate* all ei mõeldaks tavaliselt mitte poliitikute tegevusala, vaid põhimõttelist tegevusplaani, mingi eluvaldkonna korraldamise eesmärgi ja vahendeid, ka töötulemust. Selle jaoks otsiti head sõna president Toomas Hendrik Ilvese korraldatud sõnavõistlusel 2010. aastal, kuid ei leitud.

Juhin tähelepanu ühele teistsugusele mitmusega liialdamise juhtumile, mida peaks olema päris lihtne parandada. Näide toimetamata ajaleheartiklist: *Eesti saadikud on saanud europarlamentis väga vähe komisjonide juhtide kohti*. Pika kohmaka fraasi *komisjonide juhtide kohad* asemel saab paindlikus eesti keeles moodustada liitsõna: *komisjonijuhtide kohad*. Või isegi *komisjonijuhi-kohad*. Veel samast rubriigist: *heitmete kogused* on lühemalt *heitmekogused* või veelgi lühemalt *heitkogused*. Võiks ka mõelda, kas peab tingimata olema *kogused* – mitmuses. Mis muutub, kui ütleme lause *Finnair vähendas heitme-koguseid* asemel *Finnair vähendas heitmekogust*?

Õiged kuriteod

Maris Jõks

12.05.2014

Loen ette paar lauset, mis pärinevad ilmselt kohtu pressiteadetest ja on sattunud muutmata kujul ajakirjandusse.

Harju maakohus mõistis mullu jaanuari keskel Tsahkna õigeks mõjuvõimuga kauplemises. Ühtlasi mõistis kohus ta õigeks pistise võtmises. Kohus mõistis mehe prokuröri ähvardamises õigeks. Teise astme kohus mõistis narkokuritegude talituse endise juhi riigisaladuse avalikustamises õigeks.

Kõlab nii, nagu oleks kõnealustel meestel olnud täielik õigus kaubelda mõjuvõimuga, võtta pistist, ähvardada prokuröri ja avalikustada riigisaladus. Eesti keeles öeldakse küll *kuriteos süüdi olema*, aga mitte *kuriteos õige olema*.

Viimased kaks tsiteeritud lauset olid uudisepealkirjad. Uudises endas oli küll öeldud pikemalt: ... *mõisteti riigisaladuse avalikustamise süüdistuses õigeks* (mis on pisut kohmakas); *kohus mõistis prokuröri ähvardamises süüdistatud mehe õigeks*. See kõlab juba päris ladusalt ja arusaadavalt, paraku on sinna haagitud otsa tükk kohtukantseliiti: ... *kuriteosündmuse tuvastamatuse tõttu tema käitumises*. Ühest teisest uudisest võib lugeda, et keegi mõisteti süüdi *dokumentide võltsimist puudutavates episoodides*.

Kuritegude ja õigusemõistmisega seotud uudiseid sõnastades on reporterid ettevaatlikud. Iseäranis tuleb jälgida, et kedagi enneaegu süüdlaseks ei tembeldataks. Ent kui kohus on juba otsuse langetanud, siis peaks asi veidi lihtsam olema. *Isik mõisteti dokumentide võltsimises süüdi*. Või: *kohus ei*

leidnud teda mõjuvõimuga kauplemises süüdi olevat. Või isegi: *kohtu hinnangul ei ole ta pistist võtnud*. Ilma igasuguste kahetimõistetavuste, *kuriteosündmuste* ja *episoodideta*.

Selged sõnumid

Maris Jõks

22.09.2014

Oktoobris tähistame selge keele päeva. Sel päeval antakse esimest korda Eestis välja selge sõnumi auhind.* *Sõnum* võib olla nii pilt kui ka tekst, selle alla mahuvad toote infoleht, reklaam, seadusetekst, ajaleheuudis jpm.

Kuidas on lood sõnumite selgusega ajakirjanduses? Toon ühe näite.

USA presidendi Barack Obama hiljutine Eestis-käik tõi peale elevuse mõnele meist kaasa ka ebamugavust. Juba 18. augustil kuulsime uudist, et kõrge külalise visiidi ajal taastatakse mõneks päevaks piirikontroll. Need esimesed sõnumid võtsid küll nõutuks. Näiteks teatas Eesti Rahvusringhäälingu uudiste portaal: *Piirikontroll ja riigipiiri valvamine kehtib alates 31. augusti pärastlõunast kuni 4. septembri alguseni Eesti ja Läti riigipiiril ning sadamates ja lennujaamades Eestisse sisenevate isikute suhtes*. Mida see tähendab, kui minu suhtes kehtib riigipiiri valvamine?

Ka Postimehe korrektori tööarvutisse sattus neil päevil ühtaegu napi- ja paljusõnaline lühiuudis. Paljusõnaline selle poolest, et see sisaldas väljendeid nagu *toimub täiendavate turvameetmete kohaldamine reisijate suhtes*. Ja napi-sõnaline selles mõttes, et midagi muud peale seda sorti lausete see ei sisaldanudki. Mida peab reisi planeeriv inimene niisuguse hoiatuse peale tegema, millega arvestama? Muu hulgas anti veel selline info: *Ajutise piirikontrolli ajal ei teostata tollivormistust ega kohaldata sanitaar-, veterinaar- ja fütosanitaarkontrolli nõudeid*. Hea teada.

Õnneks oli nii, et mida lähemale suursündmus jõudis, seda selgemaks – inimlikumaks – läksid sõnumid. Septembrialguse uudistes ei ähvardatud enam millegi kohaldamisega, vaid öeldi: vaadake, et teil oleks piiri ületades kindlasti kaasas pass või ID-kaart, ja arvestage rohkema ajakuluga.

See ongi selge sõnum.

* Vt selgekeel.ee.

Selge ja viisakas

Maris Jõks
20.10.2014

Täpselt nädala eest anti Eestis esimest korda välja selge sõnumi auhinnad. Ühes septembri lõpu „Keelesäutsus“ oli sellest kampaaniast ka juttu. Auhindamisest ega võitjatest ma praegu rääkima ei hakka, huvilised võivad leida nii juttu kui ka pilte selge keele kodulehelt. Räägin ühest tähelepanuväärsest võistlustööst.

„Võimu keel on umbmäärane ja ebaviisakas,“ ütles keeleteadlane Reet Kasik ühes ettekandes mõne aasta eest. Ta tõi näiteks politsei saadetud kutse kuriteo võimalikule pealtnägijale. Kutse algas ähvardava vormeliga *olete kohustatud ilmuma* ja jätkus paragrahvide loeteluga, mida kõike hakatakse kohaldama, kui kutse saaja – mitte kurjategija, mitte kahtlustatav, vaid ilmsüüta tunnistaja – ei peaks kohale ilmuma. Ei puudunud ka fraas *kohaldatakse sundtoomist*.

Seda näidet lugedes mõtlesin, et ma ei oleks sellist kutset saades ei üllatunud ega solvunud. Arvan, et teie ka ei oleks. Me oleme harjunud, et riiklikud ametiasutused suhtlevadki kodanikega just sellises keeles.

Kõnealune võistlustöö on maksu- ja tolliameti ametikiri, korraldus probleemsetele ettevõtetele, et nad esitaksid kontrollimiseks dokumendid ja annaksid teavet. Niisiis ebaseaduslik teema. Kantseliidist puhtaks toimetada pole teksti küll õnnestunud, aga igatahes ei koonerdata seal sõnaga *palun*. *Seletuste andmiseks ja dokumentide esitamiseks palume tulla ..* öeldakse seal. Ja mitte *olete kohustatud*, vaid *kohustame* – kirja saajal on selge, kes temaga räägib, talle ei esitata umbisikulisi käskke. Samuti ei peeta vajalikuks kinnitada iga lause tõsiseltvõetavust seaduseparagrahvide loeteluga.

See on suur samm selgema ja viisakama suhtlemise poole riigi ja kodaniku vahel.

Mitte- ei ole mitte alati hea

Egle Pullerits
10.11.2014

Omaduse puudumist või vastandit saab tihti väljendada sõnaga *mitte*, nt *mitte-ametlik*, *mittestandardne*, *mittelaevatatav*. Vahel aga kiputakse seda sõnakest lisama ka sellistel juhtudel, kui on olemas võimalus väljendada sama asja ökonoomsemalt ja tabada asja tuuma kergemini.

Tasub vahel ka ÖSi kiigata, sealt saab üllatavalt tihti abi, näiteks on sealt lugeda, et *mittesoovitavate* või *mittesoovitud lisandite* asemel on parem *soovimatud lisandid*. Nõnda on mõistlik kasutada liitmise asemel sõnamoodustuse esmavõimalust, tuletust, mille puhul lisatakse tüvele tuletusliide.

Selle õpetuse eeskujul saab näiteks toimetatavates tekstides ette tulnud *mittetoimivast ravimist* hoopis *toimetu ravimi* ning ülipikast ja kohmakast *mittenõuetekohasest käitumisest* lühema ja suupärasema *nõuetevastase käitumise*. Viimases näites on muudetud ka tüve, sest *nõuetekohatu* võiks ju olla päris tore sõna ja ta on kõigi sõnatuletusreeglite järgi võimalik, aga on juba olemas sama sisu kandev *nõuetevastane*.

Eestile on kombeks ...

Maris Jõks
15.12.2014

Järgmine tähelepanek pärineb Eesti Rahvusringhäälingu Pärnu stuudio toimetajalt Ester Vilgatsilt: „Mäletate, 90-ndatel oli selline laul: „Eestile on kombeks üks president korraga“. See tuli mulle meelde selle pärast, et tänapäeval ei ütle enam keegi, et „Eestile on kombeks“, öeldakse: „Eesti jaoks on kombeks ...““

Tsitaat jätkub: „ÕS soovib ka, et õigem on öelda näiteks „minule on ta autoriteet“, mitte „minu jaoks on ta autoriteet“.“

Muidugi soovib õigekeelsussõnaraamat sellises kohas eelistada käändeid. Eesti keel soome-ugri keelena, nagu teame, erineb indoeuroopa keeltest muu hulgas selle poolest, et meil on hirmus palju käändeid. Seda, milleks mõnes teises keeles läheb tarvis ees- ja tagasõnu, saame meie väljendada käänetega.

Me ei ütle näiteks *See ei olnud sinu poolt ilus*, vaid pigem *See ei olnud sinust ilus*. Aga võime öelda *Need raamatud on mul uurimistöök* või ka *Need raamatud on mul uurimistööks*. Mõlemat moodi on õige. *Jaoks* otstarbemääruses on omal kohal nagu ka kaassõnad *tarvis*, *tarbeks*. Näiteks: *Kas sul on minu jaoks aega?*

Aina sagedamini jäävad aga kõrva sellised lausekatked: *minu jaoks on oluline*, *minu jaoks sai selgeks*, *minu jaoks pole teist võimalust* jne. Kaassõnafrasas on seal, kus seni oleme hakkama saanud käänetega: *mulle on oluline*, *mulle sai selgeks*, *mul pole teist võimalust*.

Ja muide, *jaoks* trügib ka teiste kaassõnade ja määruste asemele, see on varsti juba sama universaalne kaassõna kui *osas*. Näiteid ajakirjandusest: *Minu*

jaoks on see saade .. aus ja tore meelelahutus (miks mitte minu meelest?). Prints William ja ta abikaasa on ameeriklaste jaoks superstaarid (õigem ja täpsem oleks ameeriklaste silmis).

5. STAMPSÕNAD JA -VÄLJENDID

Kas võib öelda *nii-öelda*?

Maris Jõks

18.11.2013

Üks raadiokuulaja *nii-öelda* juhtis tähelepanu ühele *nii-öelda* sõnale, mis paljudel kõnelejalatel tüütult tihti *nii-öelda* korduma kipub.

See kõlas vist veidi kunstlikult, sest mul on ju tekst ees. Kui inimene kõneleb ettevalmistuseta, st samal ajal loob oma peas teksti ja toob seda kuuldavale, siis on täitesõnad sama hästi kui paratamatud. Nendega võidetakse aega ja täidetakse pausi. Täitesõnu ja -fraase on mitmesuguseid, igaühel oma lemmikud: *tähendab, kusjuures, ühesõnaga, selles mõttes, et ...*

Sisulist tähendust täitesõnadel enamasti ei ole. *Nii-öelda* toimib ilmselt ka täitesõnana, aga ta muudab siiski ka öeldu tähendust, lisab mingi nüansi: kas kõhkleva-pehmedava või ka iroonilise. Viimasega võib tähenduse lausa vastupidiseks muuta, näiteks kuidas te mõistate väljendit *nii-öelda hea idee*? Nii et selle sõnaga peab ettevaatlik olema.

Järgmised näited on kirjakeelest, ajalehest: *Arutelu muutub poriloopimiseks ning teema n-ö kukub maha. Avalikes paroolita wifi-levialades surfates tasub olla ettevaatlik, sest sealset andmevahetust on võimalik n-ö pealt kuulata.*

Tundub, et siin on kirjutaja kõhelnud, pole olnud kindel, kas väljend, mida ta kasutab, on päris täpne ja kohane. Eriti ettevaatlik ollakse kujundlike väljendite puhul: sinna torgatakse tihti ette *nii-öelda* ja mõnikord pannakse veel igaks juhuks jutumärgid ka, et lugeja ikka kindlasti aru saaks: see siin on ülekantud tähenduses! Üht-teist võib ka lugeja taiplikkuse hooleks jätta.

Õigekirjast ka. *Kodanikud, „niiöelda kodanikud“ ja topeltkodanikud* – see on pealkiri ühest ühiskonnateemasid analüüsivast blogist ja *nii-öelda* on siin sisuliselt täiesti omal kohal. Ainult et jutumärgid on küll üleliigsed ja *nii-öelda* kirjutatakse sidekriipsuga.

Kui jätkaks käivitamata

Maris Jõks
02.06.2014

„Keelesäutsu“ saade käivitus Vikerraadios 2012. aastal.

Kuidas teile see lause tundus? Kas raadiosaade võib käivituda? „Eesti keele seletav sõnaraamat“ annab sõnade *käivitama* ja *käivituma* tähenduseks eelkõige tehnikaga seotu: 'masinad, mootorit, seadet käima, tööle või liikuma panema' ja 'tööle või liikuma hakkama'. Neil sõnadel on siiski ka laiem tähendus, nagu näeme näitelausest *Propagandakampaania käivitas ajaleht*.

Selles laiemas tähenduses on *käivitama* ja *käivituma* muutunud moesõnadeks. Juhtunud on see mõne viimase aasta jooksul, Postimehes kirjutasin sõnast *käivitama* kui kuritarvitatud sõnast aastal 2010. Paraku ei möödu siiani päevagi, kui mõnes uudises midagi ei käivitataks. Vanasti alustati uurimist või algatati uurimine, nüüd uurimine käivitatakse. Käivitatakse (pääste)operatsioone, konkursse, projekte. Selle asemel et hange välja kuulutada, see käivitatakse. Uus söögikoht käivitatakse, mitte ei avata. Telesaade ei lähe eetrisse, vaid käivitub. Aasta algul käivitus näiteks tulude deklareerimine.

Tekstibüroo Päevakera blogis võeti see teema samuti möödunud aastal ette (või käivitati?): seal kõneldakse tehnikakujundite tarbetust pealetungist ja ka inglise keele mõjust.* Kujundlik see *käivitama* niisuguses kontekstis ju on – sellest võib-olla ka nii innukas tarvitamine. Tegelikult mõjuks praegu juba väga värskendavana, kui avalikus ruumis kõnelejad-kirjutajad mõne töö või tegemise käivitamata jätaksid ja seda lihtsalt alustaksid.

Paljulapseline

Egle Pullerits
01.12.2014

Mida tähendab, kui öeldakse, et midagi on palju? Kõigepealt muidugi, et midagi on suur hulk. Võõrmõjulises väljendis *paljulapseline pere* lisandub vahel ka hinnanguvarjund, et nii palju kui on, ei tohiks olla. Võõrmõjulist *paljulapselist* soovib keelekorraldus vältida ja kasutada eesti keele päraseid väljendeid, näiteks omadussõnu *lasterikas*, *lasterohke*, *perekas* või ka nimisõna *suurpere*.

* Vt <http://www.paevakera.ee/blog/tehnikakujundid-lulitama-ja-kaivitama/>.

Nõnda soovib „Ametniku soovitusõnastik“* lause *Rahvaliit taotleb paljulapseliste emadele sooduspensioni asemel Rahvaliit taotleb lasterikastele / suurperede emadele sooduspensioni*.

Samamoodi soovitan parandada meediatekstides – näiteks pealkirjas *Kuidas saab kodutoetust paljulapseline pere?* asemel *Kuidas saab kodutoetust lasterikas või lasterohke pere?* ning *230 paljulapselist peret saavad eluasemetingimuste parandamiseks toetust* asemel *230 lasterikast peret või suurperet saavad eluasemetingimuste parandamiseks toetust*.

Kõikide nende paljulapseliste inimperede sekka oli meediatekstides ära eksinud ka üks kurepere, ka seal olla pere *paljulapseline*, kui pesas kasvab neli järglast. Vahest sobiks paremini lihtsalt *suur kurepere*.

Staarid, galale!

Maris Jõks
22.12.2014

Hiljuti aitasin korraldada üht võistlust, mis lõppes mõistagi auhindamisega – auhinnagalaga. Nii me seda nimetasime: *auhinnagala*. Nimetus tuli kuidagi automaatselt.

Auhindade kätteandmisel vägesid juhatanud luuletaja Karl Martin Sini-järv sai kõvasti lõbutseda. Või meil on gala! Kujutage ette neid sõnamänge teemal *kalale-galale* – eesti keele häälduses ei ole siin suurt vahet, g-d ei hääldata heliliselt.

Ja nagu tellitult küsis Vikerraadio peatoimetaja Riina Rõõmus minult paar nädalat hiljem, kas mulle ei tundu, et meil kasutatakse sõna *gala* põhjendamatult tihti – iga pidulikumi koosistumine on *gala*.

Võõrsõnade leksikoni järgi on *gala* omaette sõnana ajalootermin ja tähendab õukonnariietust või 17.-18. sajandi õukonnapidu. Tänapäeva mõistes piduliku ürituse tähenduses esineb *gala*- liitsõnaosina: *galaõhtusöök*, *gala-kontsert*. Õigekeelsussõnaraamat tunnistab seda siiski eraldi sõnana tänapäeval levinud tähenduses: *gala* on pidulik üritus. Ja muidugi saab sellest moodustada liitsõnu, näiteks *galaetendus*, *auhinnagala*.

Nii et kõik need sõnad on täiesti olemas ja üks olegi mõnevõrra tõlgenduse küsimus, millise ürituse kohta sobib öelda *gala*. Aga liiga palju ja

* „Ametniku soovitusõnastiku“ leiab aadressilt <http://www.eki.ee/dict/ametnik/>.

kergesti kipume seda võõramaigulist sõna pruukima küll. Suur galatamine ajakirjanduskeeles pole vist midagi muud kui nähtus, mida võiks nimetada üldiseks liialdamiseks. Kui räägitakse inimesest, siis kindlasti *staarist*. Ainus sobiv omadussõna inimese või nähtuse iseloomustamiseks on *legendaarne*. Ja ükski üritus ei saa muidugi olla midagi vähemat kui *gala*.

On pühade aeg, aga paljud ettevõtted ega õppeasutused ei korralda oma töötajatele-õppuritele mitte jõulupidu, vaid jõulugala. Loodan, et neilegi jääb siiski veel alles ka kodune jõuluõhtu.

6. KEELE MUUTUMINE JA KEELEHOIAKUD

Kuidas eestlased häälitsevad

Maris Jõks

19.08.2013

Venelastel on lätlaste kohta selline anekdoot, et kui nõukogude ajal hüüdis lätlane oma koera: „Šarik! Šarik!“ ja see vastas: „Gaf! Gaf!“, siis päeval pärast iseseisvuse väljakuulutamist läks lätlane õue ja hüüdis: „Šariks! Šariks!“ Koer vastu: „Gafs! Gafs!“

Siin on muidugi ideoloogiline hoiak, mida ei saa märkamata jätta, aga naljakas on ka: nagu häälitseksid loomad selle järgi, missugune on parajasti poliitiline kord või – moodsa sõnaga – valitsev trend.

Inimeste häälitused muutuvad sellest küll. Olete ehk tähele pannud: eestlased ei ütle haiget saades enam mitte *ai*, vaid *autš*, üllatus- ja tunnustushäälitus ei ole mitte *oo* või *ohoo*, vaid *vau*. Varem, kui kedagi kogemata riivasime, kõlas võib-olla kõigepealt *oih* ja siis *vabandust*, nüüd kostab kõigepealt *ups* ja seejärel *sorri*. *Nämm-nämm* kippus meil mõni aeg tagasi minema soomepäraseks – *nami-nami*. Nüüd aga olevat selle asemele tulnud ingliskeelne *nom-nom*. Ma ei ole küll ise kuulnud seda viimast kasutatavat, aga andmed pärinevad usaldusväärsest allikast.

Ja muide, kas mäletab veel keegi, mis varem *bla-bla-bla* asemel öeldi?

Rääkides valime sõnu vähem kui kirjutades, eriti vähe valime siis, kui ei tahagi edasi anda mingit mõtet, vaid ainult väljendada emotsiooni. Hüüdsõnad on keele kõige spontaansem osa. Niisiis, kas on põhjust muretseda, et ka see keele osa hakkab minema võõrapäraseks, ja kurjustada „keelesolkijatega“?

Ma arvan, et mitte. Esiteks, spontaanne suuline eneseväljendus ei ole midagi, mida saaks kuigivõrd reeglistada. Kurjustamisel pole mõtet, sest ega inimene enne häälituse kuuldavale toomist mõtle, mida ja kuidas ta nüüd täpselt ütleb. Teiseks, sõnad-väljendid tulevad ja lähevad ja keeles kohanevad ikkagi need häälikukombinatsioonid, mis on kõnelejale kerged välja öelda, st

sellele keelele omased. Hüüdsõnu on ka laenatud, leidub isegi rahvusvahelisi hüüdsõnu. Hiljuti kuulsin kogemata pealt vestlust Käsma bussijaamas mere-muuseumi plakati ees. Seal on tekst nii eesti kui ka inglise keeles ja lugeja rõõmustas, et kas sa näe, *ahoi* on ka inglise keeles *ahoy*.

Ülevõim ja pesukaitsmed

Maris Jõks

02.09.2013

Võib-olla mäletate televiktoriini, kus nagu tavaliselt esitati küsimus ja anti kolm vastusevarianti, aga punkte ei andnud mitte õige vastus, vaid vastaja pidi ära arvama, millise variandi valiks suurem osa inimesi. Ma ei mäleta, kas see suurema osa valik oli vahel ka õige vastus, enamasti vist siiski vale. Levinud väärarusaam.

Sellise viktoriini võiks korraldada ka eesti keele reeglite kohta. Olen nimelt keeleteimetajana tähele pannud, et mõnede sõnade või sõnavormide puhul arvab suur osa lugejaid, et see on (trüki)viga. Mõned näited.

1. Kas sündide arv mingis ajavahemikus on *sündivus* või *sündimus*? Punkt tuleks anda vist esimese vastuse eest, aga õige on viimane (nagu ka *suremus*, *täitumus*).

2. Kui toksida Google'isse sõna *ülevõim*, küsib nutikas otsingumootor kohe, et ehk mõtlesite *ülemvõimu*. Kui ajalehes on kirjas lause *IMFis on Euroopa ülevõim*, siis arvab suur osa lugejaid, et see on trükiviga, *m* on vahelt ära jäänud. Ometi tähendab just sõna *ülevõim* jõudude ülekaalu, paremust (nt spordis). *Ülemvõim* on kõrgem võim.

3. Sõna *pesukaitsmed* tekitab kindla peale lõbusat elevust, sest sõnavorm *kaitsmed* seostub enamikul vist elektritöödega. Õigeks peetakse vorme *pesukaitsed* ja *põlvekaitsed*. *Kaitse* : *kaitse* on aga kaitsmine, kaitses olek, nt riigi-kaitse. *Kaitse* : *kaitsme* aga kaitsevahend, nii et õige ongi *põlvekaitsmed* ja *pesukaitsmed*.

Ja lõpuks kaks eriti vankumatut väärarusaama. Esimene väärarusaam: üli-võrret ei tohi kasutada millegi kohta, mida on mitu – et suurimaid või parimaid saab olla vaid üks. Ja teine väärarusaam: nimesid ei käänata ... Kuidas tegelikult on, seda saab kiiresti ja kergesti järele vaadata Eesti Keele Instituudi keelenõuande veebilehelt. Nimede käänamise reeglid on ka „Eesti keele käsi-raamatus“ – võib vaadata nii raamatust kui ka veebist.

Suur tänu

Egle Pullerits

21.10.2013

10. oktoobril toimus Tallinnas 6. keelefoorum, kus avasõnad ütles president Toomas Hendrik Ilves. Oma kõnes toonitas president Ilves keeleinimeste panust ühiskonna keele eest hoolitsemisel, tuues võrdluse laulupidudega: „Me ei kujuta ette laulupidu ilma üldjuhtideta, mis sest, et üks ja seltskonnas laulmine on pea igapäevane jõukohane. Kuidas saaks see keeleelus teisiti olla?“*

President Ilves on keelt (ka oma tegudes) tähtsaks pidanud vähemalt 25 aastat, toimetades kunagi aastal 1988 almanahhi Põrp! ja näidates seal end keeleuendajana. Näiteks on läinud õigekeelsussõnaraamatutessegi tema pakutud sõna *eisik* 'inimene, kes ühel või teisel põhjusel on riigi poolt olematuks mõistetud ning ajaloos eiratud'.

Ammugi on paljudel meeles presidendi sõnaus – sõnavõistluse lühem nimetus pärineb küll keelemees Wiedemannilt. Nüüd, kui sellest on möödas kolm aastat, võib igaüks ise otsustada, kas sellelt võistluselt sõelale jäänud sõnad on käibele läinud: *taristu*, *averus*, *avaõiguslik*, *juhind*, *kestlik*, *peavoolustamine*, *teisestamine*, *toimeabi*, *toimija*, *vabasektor*, *vabakond*, *kärgpere* ja *tundetaip*.

Kui ka kõik need sõnad käibel ei ole, olen vähemasti mina presidendile selle keeleelu virgestava ärgituse ja üldise keeletundliku hoiaku eest tänulik. Aitäh!

Uut ÕSi lugedes

Egle Pullerits

30.12.2013

Selle aasta lõpus seisab õigekeelsussõnaraamat vaheuksel: internetis saab kasutada vana, harjumuspärast ÕS 2006-t, raamatuna saab lehitseda juba uut, 2013. aasta väljaannet.

Lehitsesin minagi. Olen veebi-ÕSi võimalustega ära hellitatud. Raamatut olen kasutanud ja kasutan edaspidigi, aga see on teistmoodi. Ühelt poolt

* Vt <http://www.president.ee/et/ametitegevus/koned/9507-vabariigi-president-keelefoorumil-10-oktoobril-2013-tallinnas>.

õdusam ja rohkem „päris“, teiselt poolt veidi kohmakas, või sõltub see kasutajast? Ma takerdun raamatust midagi otsides pidevalt naabersõnadesse ja -lehekülgedele. Ühesuguse tüvega sõnade puhul on sellest raamatu lehitsemisest aga kasu.

Näiteks võtsin üsna juhuslikult lahti lehekülje 271. Seal on vanad tuttavat *järgmiselt*, *järgnevalt* ja *järgselt*. Hästi selge on kohe pilku peale visates, et sõna *järgselt* kasutamine on kirjakeeles üsna piiratud, sobides vahel näiteks liitsõnas: *vihmajärgselt värske õhk*. Muudel juhtudel soovitatakse kasutada lühemat sõna *järel* või muud: *põhikooli lõpetamise järgselt* asemel on hulga parem *pärast põhikooli lõpetamist* ja *põhikooli lõpetamise järel*; *haigusjärgselt* asemel on parem *haiguse järel*, *pärast haigust*; *lepingujärgselt* asemel *lepingu järgi*, *lepingu kohaselt*.

Need *järgmiselt* ja *järgnevalt* lähevad mul sageli segamini ja seda käin alati ÕSist järele vaatamas: *järgmiselt* tähendab *järgmisel viisil*; *järgnevalt* tähendab (*järjekorras*) *edasi* ja näide on *järgnevalt õpime ära polkasammu*. Sõna *järgnevalt* asemel on tihti parem öelda muude ajamäärsõnadega: *pärast*, *seejärel*, *hiljem läksime kinno*.

Lühike sõna – kas ka hea sõna?

Maris Jõks

10.03.2014

Alustan triviaalse tõdemusega, et tehnika teeb elu ikka mugavaks küll. Näiteks võimalus kirjutada lepingule alla digitaalselt – lihtne, mugav ja kiire. Sama ei saa öelda seda tegevust märkiva keelendi kohta: *digitaalselt allkirjastama*, see on, vastupidi, keerukas, pikk ja raskepärane, millega võiks leppida juhul, kui meil ei läheks seda sõna kuigi tihti vaja. Aga läheb.

Õigekeelsussõnaraamat ütleb, et kahe sõna asemel saame õigupoolest hakka ka ühega: *digitaalallkirjastama*. Või veelgi lühemalt: *digiallkirjastama*. *Digiallkirjastama* on küll juba võrdlemisi lühike ja ladus sõna, kuid olen kuulnud, et kõnekeeles levib veel hoopis radikaalselt lühike variant: *digistama*. Ja inimene, kelle käest ma seda kuulsin, tundis ühtlasi huvi, kas sellele heale suupärasele sõnale ei saaks anda ametlikku staatust. Kas ei võiks meil päris ametlikult – sõnaraamatus fikseerituna – ollagi tähenduses 'digitaalselt allkirjastama' sõna *digistama*?

Nojah. Omadussõna *digitaalne* ja liitsõnaosis *digitaal-* on vormiks *digi-* lühenenud juba mõnda aega tagasi, meil on terve hulk *digi-*sõnu. Ka verbituletusliide *-sta-* peaks sobima: selle liite abil saame tegusõnu, mis iseloomustavad mingile tulemusele suunatud tegevust kas sellesama tulemuse või vahendi kaudu. Sõnas *allkirjastama* on ka *sta-*liide. Ainuke häda *digistamisega* on, et sõnast *allkiri* ei ole selles tuletises midagi alles jäänud, nii et ilma seletuseta, lihtsalt peale vaadates tähendust ära ei arva. Sama hästi võib *digistama* tähendada ka näiteks 'midagi digitaalkujul esitama' – mille jaoks meil on sõna *digiteerima* ja lühem variant *digima*.

Argikeeles on selline lühendamise õigupoolest üsna tavaline, nii et *digi-allkirjastama* argivariant võib küll olla *digistama*. Ametlikus kasutuses on siiski kohane tarvitada pikemat, aga see-eest ka selgemat sõna.

Stereotüüpide kütkes

Egle Pullerits

28.04.2014

Hiljuti ringles üks pildinali selle kohta, kes või mis on *stereotüüp*. Pildil oli kujutatud ühte *tüüpi* ehk noormeest, kellel oli õlal *stereo* ehk makk. Nali oli mõnusalt mitmekihiline – kujutatigi üht stereotüüpi ehk kinnisarusaama, mis-suguseks peetakse teatava ajastu mingit moodi käituvaid noormehi. *Stereotüüpeid* ehk *stereotüüpilisi*, kui soovite. Nimelt võib sõnast *stereotüüp* tuletada omadussõna nii *ne-* kui ka *line-*liitega.

Sõnamänguga on ka sõnast *stereotüüpiline* saadud vahva sõna selle kohta, kes ei ole *stereotüüpiline* – see on *monotüüpiline*. Mängus, nagu vahel juhtub, läheb kõik pahupidi, stereotüüpiline on pigem miski miinuspoolel, liiga üldistav, kivilinenud ja seetõttu sammaldumagi hakkav, aga helimaailmas just hindame stereoheli. Monoheli ehk monofoonia on selle vaene sugulane.

Selle viimase metafooriga, *vaese sugulasega*, toidame muidugi taas mingisugust stereotüüpi, kas pole. Oleme keele ja kultuuri lõksus, kas teadvustame seda või mitte, ja taastoodame seda ka reaalsusse. Oleme sõnausku: kuidas ütled, nii on. On ju meil ka selle kohta väljend: *kui sa nii ütled*. Ja ilmselt seepärast ka vanasõna: *rääkimine hõbe, vaikimine kuld*.

Lubade mitmusest

Egle Pullerits

16.06.2014

Eesti keeles on terve hulk sõnu, mille puhul peab ette vaatama, kas neid peab kasutama ainsuses või mitmuses. Üks selliseid on *juhiluba*. Ühel inimesel on üks autojuhiluba. Kui te kahtlete, vaadake selle dokumendi pealt. Seal on trükitähtedega kirjas: JUHILUBA. Niisiis, ühel inimesel on üks luba, kuigi loa peal on mitu kategooriat. Minul on *juhiloal* näiteks üks, B-kategooria, aga kui teen kunagi mootorratturieksami ja saan õiguse juhtida ka A-kategooria sõidukeid, on mul taskus ikka ainult üks ja ainuke *juhiluba*.

Eelnev jutt kehtib igati kirjakeeles ehk igasuguses ametlikus ja asjalikus suhtluses, mõistlik on seda põhimõtet järgida ka ajakirjanduskeeles. Kõnekeeles on asjad muidugi vabamad. Seesama *juhiluba* on kõnekeeles nagu naksti mitmuses. Nii on räägitud ja räägitakse ka edaspidi *juhilubade tegemisest*, sellest, kas *sõidavad load või inimene*.

Kui järgmisel korral see sõna ette tuleb, mõelge, kas sobib kasutada kõnekeelset mitmuslikku ja rääkida *autojuhilubade* või *kopteripiloodilubade tegemisest*, või peab oma keelekasutust natuke rohkem trimmi võtma ja rääkima *autojuhiks* või *kopteripiloodiks õppimisest*.

Kass kõrtsis ei käi

Maris Jõks

01.09.2014

Küsimus, kas koolis ei püüta mitte liiga palju anda teadmisi, mis ununevad ega vii lõppkokkuvõttes tarkuseni, on keeruline. Mul ei olegi plaanis üritada seda siin kahe minuti jooksul ära vastata. Räägin vaid kahest emakeeleõpetusse puutuvast seigast.

Paljud, kelle kooliajast on möödunud paarteist või ka parkümmend aastat, mäletavad eesti keele tundidest lauset *Kass kõrtsis ei käi*. Mõnele meenub ka *Eks ämm kodus söö sütt*. Eriti hea mäluuga inimesed teavad öelda veel, et *Tuleb tige peni ja uriseb*. Suurepärase. Ainult et mida nende lausetega peale tuli hakata?

Need peaksid olema abiks lühikese mitmuse osastava käände moodustamisel, näiteks kui tekib küsimus, kas õige on *pärne* või *pärni* või *pärnu*. Õige

on *pärni*, aga et nende mnemotehniliste lausete abil tulemuseni jõuda, peavad olema veel mõned teadmised. Ja siin on mitu etappi. Selle aja jooksul jõuab õige vormi juba kolm korda õigekeelsussõnastikust järele vaadata.

Ja teiseks, rahvasuus ringleb mitu väärarusaama, mis arvatakse olevat eesti kirjakeele reeglid. Näiteks et perekonnanimesid ei tohi käänta. Ei ole sellist reeglit! Ei olnud ka kümme ega kakskümmend aastat tagasi. „Kuidas ei ole,“ öeldakse mulle, „minu eesti keele õpetaja just niimoodi õpetas!“

On tõsi, et teadmised võivad ununeda ja mõni asi võib koolitunnist hoopis valesti meelde jääda. Üks põhiline teadmine, mille õppija peaks lõpuks omandama, on see, et tema teadmised ei ole kunagi ammendavad ja et tema mälu võib alt vedada. Ja muidugi ka see, kuidas oma teadmisi värskendada, kust järele vaadata või küsida. Tundub lihtne küll, selle võiks ju kohe esimeses klassis selgeks teha. Konks on aga selles, et selle tarkuseni – sest mis muu see on – jõutakse ikka alles siis, kui on omandatud piisav hulk teadmisi.

Omadused mitmuses

Egle Pullerits

08.09.2014

Eesti keeles teeb enamasti ära rohkem ainsuse kui mitmusega. Ühelt poolt kehtib reegel, et lauses peab nimisõna ja tegusõna arv (ehk ainsus või mitmus) kokku minema: *mees läheb*, aga *mehed lähevad*. Ja põhisõna arv määrab ka täiendi arvu: *naljakas part* ja *naljakad pardid*.

Edasi läheb keerukamaks. Mitmust pole vaja, kui ka ainsusega saab asja ära ajada, näiteks igasugused ained võib rahu ainsusse jätta: *jahu* (mitte *jahud*), isegi kui seda on mitut sorti; *suuremas koguses* (mitte *suuremates kogustes*), sest *kogus* on abstraktsõna.

Samamoodi on omadustega: *varieeruvate pikkustega sondid* – selge, et mitmuses peavad olema *sondid*. Pikkust on aga igal sondil üks, see on sondi omadus. Kui on mitu pikkust, on tavaliselt ka märgitud, mis osade pikkus on parajasti jutuks. Õige on niisiis *varieeruva pikkusega sondid*. Nagu näha, ei kehti see reegel, et põhisõna on mitmuses ja nii ka eesolevad täiendid.

Samamoodi on lugu sõnaga *aktiivsus*, mis on ka omadus. Toimetatavas tekstis pidi olema *sondid suure aktiivsusega* (mitte: *suurte aktiivsustega*). Kui mõelda lihtsama näite peale, siis sõidavad ju autod teedel *kiiresti*, *suure kiirusega*, *suurel kiirusel* (mitte *suurte kiirustega*, *suurtel kiirustel*). Kui nüüd tundub,

et sooviksite ikkagi selle viimase näite puhul öelda mitmuses, siis lohutuseks olgu kinnitatud: kõnekeeles on muidugi teine asi, seal võib.

Kes või mis on klassik?

Egle Pullerits

15.09.2014

Kes või mis on *klassik*? Õige vastus: *klassik* on ÕSi järgi 'üldtunnustatud kirjanik, kunstnik v teadlane, kelle looming on aegumatu'. Nõnda kõlaga ka üks ilus näitelause: *Nikolai Triik on meie kunsti kuldaja klassik, kelle sünnist mööduks sel suvel 130 aastat*. Ilmselt kõige sagedasem väljend selle sõnaga on *elav klassik*, tavaliselt öeldakse seda oma eluajal aegumatute teostega maha saanud kunstniku kohta. Niisiis on *klassik* kindlasti *kes*, mitte *mis*.

Nüüd aga probleemi juurde. Nimelt levib viimasel ajal väljend *see on klassik* hoopiski asjade kohta. Noh, võib, aga ühe väikese täiendusega: siis tuleks kasutada sõna *klassika*. See on ÕSi järgi 'klassikalised teosed' ja ÕSis on kohe järel hulk liitsõnanäiteid: *filmiklassika, kirjandusklassika, ooperiklassika*. Viimasel ajal on selle väljendi tarvitamise taga ka teatav nostalgia. *Klassikaks* peetavad asjad on teisisõnu lapsepõlvest tuttavad, vanad head, mingi valdkonna raudvara, või ka laiemalt miski, mida keegi tihti (et mitte öelda alati) ütleb või teeb, või mis kellegagi alati juhtub – see on nii tavaline, traditsiooniline ja etteaimatav, selle tõttu klassikaline asi, mida kellelki või millelki oodata. Nagu näha, on algsest tähendusest, et klassika on miski klassikaline, saanud midagi päris ümmargust ja kõikehõlmavat. Ja kui nii juhtub, jääb vaid üle sedastada: väljendid, mis tähendavad kõike, ei tähenda lõpuks enam mitte midagi. Kui see juhtub, tunnistavad sõnatundlikumad selle väljendi surnuks ja liiguvad edasi – vaid nii saab sündida tuleviku klassika – selle vanas tähenduses.

Vegan

Egle Pullerits

13.10.2014

Sain ühelt veganilt ehk veganluse, täistaimetoitluse edendajalt Facebookis kirja: „Meil on nimelt selline probleem, et kirjutasime, kolm tüdrukut, raamatu veganlusest. Praegu seisab see kirjastuses, kuna me ei leidnud ühist joont kirjastaja ja keeleteimetajaga sõna „vegan“ kasutamise puhul. Meie kasutame seda omadussõnana, nt *vegan muffin*, nagu eesti veganite kogukond teeb. Keeleteimetajale see aga ei sobi. Korraldaksime ka küsitluse veganite Facebooki gruppides uurimaks, millised vormid veganitele kõige loomulikumad tunduvad. Ja häda ongi praegu selles, et veganite keelekasutus erineb praegu keelekorralduse soovitudest tunduvalt. Mis Sa arvad, kas juba kasutusse võetud ja teatud ringkondades kindlaks kujunenud sõna kasutamise viisist tuleks lugu pidada või ikkagi jälgida keelekorralduse soovitusi?“

Kommenteeriksin kohe väidet „Keeleteimetajale see aga ei sobi“ – keeleteimetaja järgib oma töös kirjakeele normi ja ma olen päris uhke, et mu ametikaaslane sellist väljendit läbi ei lase. Asi pole talle sobimises, vaid kirjakeelde sobimises.

Aga suuremast murest, mida see kiri kannab. Üks on selge, et ainult käibele läinud kõnekeele järgi kirjakeele norme – ehk ühe sõna jaoks reeglit – tegema ei hakata. Miks mitte? Reeglid on mõeldud kasutust ühtlustama, et säiliks üldkeele arusaadavus kõigile keeletarvitajatele. Igaüks võib omaette sõnu leiutada, aga ei saa eeldada, et teised seda loogikat kohe järgiksid. Uus sõna peab ikka olemasolevasse kirjakeelesüsteemi sobima. Samuti ei otsusta keelekorraldust nn enamuse tahe, Google'i otsingutulemused, küsitlus või rahvahääletus, vaid loeb ikkagi esmajoones see, kuidas uus mugand, väljend või sõna, sobib senise keelestruktuuriga.

Niisiis ei tähenda kasutamine veel seda, et väljend sobib sellisel kujul (kirja)keele struktuuri.

Seesama lahku kirjutatud *vegan muffin* ei sobi, sest see on toortõlge inglise keelest. Kas kirjutada siis kokku? Jah, tuleb kirjutada kokku, aga mitte nimeavas, vaid omastavas käändes, et näidata muffini liiki: *veganimuffin*. Meil on *kooliõpetaja*, mitte *koolõpetaja*; *organidoonor*, mitte *organdoonor*; *naabrivalve*, mitte *naabervolve*. Kui soovitakse näidata, et asi sobib veganliku maailma-vaatega, siis tuleb kasutada omastavat käännet, näiteks *veganimuffin*, *veganikreem*, *veganirestoran*.

Sõnavõistlus – kellele, milleks?

Maris Jõks

17.11.2014

Mis asjad on *nuhvel*, *eiber*, *värkvõrk* ja *vikker*? Sellist küsimust võis näha Postimehe veebilehel 3. novembril. Kaks päeva enne seda oli nimelt alanud järjekordne sõnavõistlus ja need olid pakutud uudissõnad. Muide, võistlus kestab veel 1. detsembrini. Niisiis, „Mis asjad on *nuhvel*, *eiber*, *värkvõrk* ja *vikker*?“ küsitakse lehepealkirjas, ja küllap aimab selle pealkirja panija osa lugejate reaktsiooni juba ette. „Mis nõmedad sõnad need on? Jälle mingi „sõnaus“! Kellele seda vaja on?“

Uus sõna tekitab algal ikka võõristust. Aga mulle tundub ka, et neid sõnavõistlusi (mida on ju viimastel aastatel õige sagedasti olnud) ja uudissõnu on hakatud tajuma pealesurumisena, käsuna ülaltpoolt. Alles see oli, kui pidime alla neelama *taristu* – eks see jäänudki paljudel kurku kinni, nagu on näidanud ERRi uudiste portaali igakevadine „kolesõnade“ valimine. Olgu siis konservatiivide rahustuseks ja entusiastide kinnituseks öeldud järgmist.

Esiteks, pakutud sõnad ei ole esialgu midagi muud kui lihtsalt pakutud sõnad. Osa neist roogib välja juba žürii ja edasine valik on puhtalt iga keelekasutaja teha. Nendest sõnadest, mis žüriile sobivad tundusid, läheb võib-olla lõpuks kasutusse viis, aga võib-olla ka ainult üks või kaks.

Teiseks, keegi ei sunni kedagi uudissõnu kasutama. See on võimalus, mitte kohustus. Nagu see hirmus *taristugi*. Kelle arvates on *infrastruktuur* parem, kasutagu seda. Aga näiteks ajalehe majandusreporterile võib lühem ja ladusam sõna olla kaua oodatud pääsetee.

Kolmandaks, pangem tähele, et paljud uudissõnad kuuluvad oskussõnavara hulka, neid ei lähegi igal kõnelejal iga päev vaja. Seekordse sõnavõistluse põhieesmärk on leida häid eestikeelseid sõnu Euroopa Liiduga seotud mõistetele. Neid läheb vaja eelkõige selles valdkonnas töötajatel, näiteks tõlkidel ja tõlkijatel. Aga neil läheb tõesti vaja, nii et puhtalt ajaviiteks sõnavõistlusi siiski ei korraldata.

Ja lõpuks: loodetavasti ei ole me juba jõudnud hakata harjuma sellega, et meie igapäevaellu kuulub valdkondi, millest me oma emakeeles rääkida ei saagi.